

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗВО УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОСОФСЬКО– БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра богослов'я

Освітня програма:

«Християнська педагогіка та організація дозвілля»

Магістерська робота

САМОПОЖЕРТВА, ЯК ВИД АСКЕТИЗМУ В МОРАЛЬНО—
АСКЕТИЧНОМУ ВЧЕННІ ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО

Студентки 2–курсу:

Ситник Оксани Василівни

Науковий керівник:

Кіндій о.Олег Юліанович

доктор патристичного богослов'я

Рецензент:

Кобелюх Клара–Надія Романівна

доктор богослов'я

Львів 2023

Ситник О. В. Самопожертва, як вид аскетизму в морально-аскетичному вченні Василя Великого: Магістерська робота: (041 «Богослов'я») /О. В. Ситник/ Український католицький університет. Кафедра богослов'я; освітня програма: «Християнська педагогіка та організація дозвілля»; Наук. кер: доктор патристичного богослов'я Кіндій о.О.Ю. – Львів: УКУ, 2021. – 70 с.

Анотація. У роботі розкрито тему самопожертви, як виду аскетизму в морально-аскетичному вченні Василя Великого, як відповідь на Божу любов і благодать у втіленні основного завдання людини – наближення до Бога. З'ясовано богословське розуміння поняття гріха та його впливу на духовний стан особи за інтерпретацією святителя. Охарактеризовано суть аскези, її роль, місце та значенні в духовній боротьбі християнина. Також проаналізовано самопожертву в боротьбі з гріховними нахилами і пристрастями, що має три основні вияви: офірну братню любов, відречення від своєї волі та служіння ближнім.

Ключові слова: аскеза, самопожертва, пристрасті, гріх, подолання пристрастей.

Annotation. The work reveals the topic of self-sacrifice as a type of asceticism in the moral and ascetic scientist Basil the Great, as a response to God's love and grace in the embodiment of the main task of man - getting closer to God. The theological understanding of the concept of sin and its influence on the spiritual state of a person according to the interpretation of the saint is clarified. The essence of asceticism, its role, place and importance in the spiritual struggle of a Christian is characterized. Also analyzed is self-sacrifice in the fight against sinful inclinations and passions, which has three main manifestations: sacrificial brotherly love, renunciation of one's will and service to others.

Key words: austerity, self-sacrifice, passions, sin, overcoming passions.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Значення аскези в духовному житті людини за інтерпретацією Василя Великого	7
1.1. Гріх, переступ заповідей, образа Бога.....	7
1.2. Пристрасті, що ведуть людину до гріха.....	12
1.3. Подолання пристрастей у духовній боротьбі християнина.....	26
Розділ 2. Вчення Василя Великого про аскезу та практичні вказівки щодо її звернення	33
2.1. Розуміння аскези в морально–аскетичній доктрині Василя Великого.....	33
2.2. Богословські основи християнського ідеалу Василя Великого для здійснення аскетичного подвигу.....	39
2.2.1. Свята віра (основа аскези).....	39
2.2.2. Страх Господній (початок аскези).....	42
2.2.3. Надія (заохочення до подвигу).....	44
2.2.4. Любов (мета досконалості).....	45
Розділ 3. Значення самопожертви в духовній боротьбі з гріховними нахилами та пристрастями	47
3.1. Братня любов як вияв жертвовності.....	47
3.2. Відречення від своєї волі.....	52
3.3. Служіння ближнім.....	57
Висновки	62
Список використаної літератури	66

ВСТУП

До гріхопадіння людина перебувала в гармонії зі своїм Творцем, однак внаслідок вільного вибору і непослуху Всевишньому вона зруйнувала цю єдність, втративши вічне життя і первозданну красу Божого образу. Відмовившись від спілкування з Творцем, але не в силі відмовитися від глибинних духовних потреб, вона опинилася у безвихідному становищі й у протиріччі сама з собою. Замість істинного життя, до якого була покликана в раю, для людини почалося життя нездорове, хибне, уявне, що веде до вічного незадоволення та страждань і, врешті, – до смерті, як фізичної, так і духовної.

Людина самотійно не може відновити втрачену гармонію та повернутися до свого первісного стану, а тільки співдіючи з Божою благодаттю.

Особа з Божою допомогою має докладати зусиль, щоб подолати все те, що чуже власній природі, та відновити втрачену єдність із Богом, адже все життя християнина – це боротьба заради Божого Царства, боротьба зі злом всередині себе, з гріхом та пристрастями. Спосіб виправлення скаліченого гріхом духовного стану можливий за допомогою постійної праці над собою, вправляння, тренування. У цьому сенсі у творах Отців Церкви, зокрема Василя Великого, вживається поняття «аскеза» (від грец. ασκησις – «вправа»). Від нього походить термін аскетизм – особливий вид духовної практики, свідоме самообмеження, метою якого є досягнення певних духовних цілей. Аскеза є природньо необхідною для духовного росту, оскільки має за мету визволити людину від самолюбства, егоцентризму і здатна преобразити її до нового життя, життя у Христі. Згідно зі Святим Письмом, правдива людська свобода проявляється у самопожертві, в основі якої лежить любов до Бога та ближнього.

Вагомість і **актуальність** окресленої в заголовку теми полягає в тому, що в сучасному світі, де панують технології та всепоглинаюче тяжіння до особистої наживи, затерлася пам'ять про велич і гідність божественного життя, до якого Господь покликав людину. Самопожертву наразі все частіше розцінюють як

анакронізм та пережиток минулого, адже людині незручно жертвувати своїм «комфортом» заради когось або чогось. Неправильне розуміння та трактування жертвності не дозволяє практикувати цю чесноту, яка є властивістю істинної любові. Сучасна людина все більше плекає любов до предмету і благ матеріального світу, забуваючи про його Творця. Причина цьому – моральна та гріхозна зіпсованість, неспроможність відрізнити достойне від недостойного. Може виникнути запитання, чи сумісні самопожертва та аскеза? Існує хибна думка, що аскетизм на тлі діяльної любові виглядає егоїстично. Жити для інших аскету чуже. Однак християнський аскетизм не є втечею від світу, а подолання гріха шляхом обмеження свого «я» задля досягнення правдивої свободи в Бозі. У такому розумінні він потрібний всім християнам.

Поєднання з Богом – це шлях, що пролягає через особисте навернення, тобто очищення від гріхів, пристрастей, і відкритості до дії Божої Благодаті. Божа благодать, за вченням Василя Великого, – це сила Божа, що дарована людині для того, щоб вона могла пізнавати Бога, виконувати заповіді і отримати вічне блаженство. Божа Благодать завжди шукає нас, щоб зайти в душу і зробити її храмом Святого Духа.

Мета цієї праці – дослідити вчення Василя Великого (329–379) у галузі богослов'я духовного життя. На прикладі аскетичного подвигу та висловлених у творах поглядів святого спробуємо дати відповіді на запити сучасної духовно розгубленої людини, а також розкрити значення самопожертви та аскези як відповідь на Божу любов і благодать у втіленні основного завдання людини – наближення до Бога.

Досягнення поставленої в роботі мети передбачатиме виконання таких **завдань**:

- 1) проаналізувати значення аскези у світлі праць Василя Великого про природу гріха, пристрасті та їх подолання;
- 2) розглянути вчення Василя Великого про аскезу та богословські основи християнського ідеалу для здійснення аскетичного подвигу;

3) описати і проаналізувати значення самопожертви в духовній боротьбі з гріховними нахилами, пристрастями.

Особлива увага у праці буде приділена трьом реаліям християнського життя, а саме: пристрастям, аскезі та самопожертві.

Перший розділ буде присвячений висвітленню богословського розуміння поняття гріха та його впливу на духовний стан особи. Базуючись на працях святого Василя Великого, спробуємо з'ясувати основні пристрасті, що призводять людину до гріха, та розкрити способи їх подолання, методично окреслені святителем, зокрема важливість застосування аскетичних практик.

У другому розділі зосередимо увагу на аскезі, її ролі, місці та значенні в духовній боротьбі християнина. У контексті вчення Василя Великого детально висвітлимо богословські основи християнського ідеалу, необхідні для здійснення аскетичного подвигу, а саме: віру (основу подвигу), страх Господній (його початок), надію (заохочення до поступу), любов (мету досконалості).

У третьому розділі розглянемо значення самопожертви в боротьбі з гріховними нахилами і пристрастями. У світлі праць святого Василя Великого окреслимо сутність цієї чесноти, яка полягає у свідомому й добровільному жертвуванні собою задля Божественного. В цьому аспекті самопожертва близька до аскези і має три основні вияви: офірну братню любов, відречення від своєї волі та служіння ближнім. Усі вони є практичним втіленням Божих заповідей любові і незмінним фундаментом духовного життя християнина.

Основною *джерельною базою* магістерської праці стануть морально–аскетичні твори Василя Великого, а саме: «Моральні правила» та «Аскетичні твори». Ці твори будуть використані при розкритті теми аскези, гріха та самопожертви.

Додатковими джерелами слугуватимуть гомілії Василя Великого, зокрема «Про те, що Бог не є винуватцем зла», «Про покору», «Про гнівливих», «Про задрісних», «Про п'яниць», «Про піст. Проповідь перша», «Про піст. Проповідь друга», «Про вдячність». Вони допоможуть ґрунтовніше дослідити думки Василя Великого про гріх, пристрасті, та їх наслідки. Важливими джерелами

будуть також науки Василя Великого до народу під назвами «Гляди! Уважай на себе!», «Про віру», у яких висвітлюються теми людської схильності до гріха, пильнування душі. Невід’ємними при написанні роботи стануть листи святителя: «Ченцям», «Удові», «Нікопільцям», «Фестові й Магнові», які зображають Василя як дбайливого духовного батька і досвідченого провідника. Буде також залучено «Бесіди на Шестиднев», зокрема бесіду про створення людини на образ і подобу Божу.

У трактуванні теми пристрастей опорним матеріалом для дослідження стане книга Іллі Рейзмира «Вчення святителя Василя Великого про духовну досконалість», де автор описує перешкоди на шляху духовного вдосконалення та тактику боротьби з ними. Опис наріжних засад духовного життя та богословських підвалин аскетичного подвигу, висвітлених Василієм Великим, буде оснований на праці о. Атанасія Пекара «Досконалий християнин». Важливими монографіями, присвяченими постаті й духовній спадщині святителя, його роздумам про любов до Бога та ближнього, стане книга о. Степана Батруха «Модель християнського життя у творах святого Василя Великого» та праця Степана Рункевича «Про чесноти і подвиги згідно творів святого Василя Великого».

Оригінальність дослідження полягатиме в новому прочитанні богословської спадщини Василя Великого та виявлення її актуальності в сьогоденні, зокрема в контексті висвітлення важливої в сучасному світі ідеї жертвовності. На основі аналізу творів святителя прагнемо спробувати довести думку, що самопожертва як шлях і метод досягнення духовної досконалості, так само, як і аскеза, мають єдину мету – духовне преображення особистості. Також буде зосереджено увагу на значенні та меті самопожертви як відновлення втраченого зв’язку з Творцем.

Методологічною основою праці стане *описовий* метод, суть якого полягає в описі головних понять, закладених у дослідженні. Метод *аналізу та синтезу* буде використано для опрацювання творів та систематизації думок Василя Великого. Послідовно аналізуючи тексти святителя та залучаючи фахові наукові

джерела, спробуємо розкрити значення самопожертви як особливого виду аскетизму, що має на меті визволити людину від самолюбства та егоцентризму, а в боротьбі з гріховними пристрастями є фундаментальною основою духовного життя християнина.

РОЗДІЛ 1

ЗНАЧЕННЯ АСКЕЗИ ЗА ІНТЕРПРИТАЦІЄЮ ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО

Духовне життя людини невід’ємно пов’язане з гріхом, пристрастями та аскезою, яка передбачає вправління в духовній боротьбі зі своїми гріховними нахилами, звичками.

У цьому розділі розглянемо питання про гріх та його вплив на духовний стан особи, висвітлене у вченні Василя Великого, що ґрунтується на Святому Письмі, а також проаналізуємо пристрасті, що ведуть людину до гріха, та способи їх подолання в духовній боротьбі християнина.

1.1. Гріх – переступ заповідей, образа Бога

Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха» зазначає:

Богом людина покликана зростати до свободи синів Божих (Рм 8,21). Однак вона не завжди була вірною цьому покликанню. Адам і Єва, піддавшись омані, відкинули Божу волю, а тому ослабила їхня здатність вживати дар свободи. Таку відмову в послухові Богові християнська традиція називає гріхом. Согрешивши, людина потрапила в неприродний для неї стан – віддаленість від Бога та відчуження від ближніх¹.

Святий Василій Великий робить наголос на стані віддаленості людини від Бога, називає гріх справжнім злом, тим, що насправді губить людину.

Отець Церкви, святий Василій Великий народився приблизно 330 року в Кесарії Каппадокійській (Мала Азія)², здобув блискучу всебічну освіту в тогочасному греко–римському світі³, насправду був дуже освіченою особою, незрівняним знавцем Святого Письма, догматом та полемістом⁴.

Вчення святого Василя про людину впливає зі Святого Письма. Своє розуміння створення її Богом та роздуми про образ Божий в ній богослов

¹ Синод єпископів УГКЦ. *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*. Львів 2012, 238.

² *Святий Василій Великий* // www.ktds.org.ua (01.12.2022).

³ Федун А. *Вчення про образ Божий в людині на основі «Аскетичних бесід» св.Василя Великого* // www.dds.edu.ua (01.12.2022).

⁴ Пекар А. *Досконалий християнин. Чернечий ідеал св. Василя Великого*. Львів 2005, 47.

розвиває в «Шестидневі» – праці–коментарі на перший розділ книги Буття. Прикметно, що у трактуванні біблійного вчення про створення людини сучасні екзегети опираються на старозавітні тексти першого і другого розділів книги Буття: Бут 1,26–31 та Бут 2,7–25. Василій Великий, натомість, брав за основу лише перший розділ. Фундаментальним для його антропоцентричної теології став фрагмент: «Тож сказав Бог: Сотворімо людину на наш образ і на нашу подобу... І сотворив Бог людину на свій образ; на Божий образ сотворив її» (Бут 1,26–27). Цей текст традиційно цитували у патристичній традиції, до якої належав і сам Василій Великий. У своїй IV аскетичній бесіді, яка по– грецьки має назву: «Ο ἄνθρωπος κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐγένετο», богослов пише: «Бог сотворив людину на сій образ і свою подобу, а гріх красу образу зіпсував, втягнувши душу в пристрасть і пожадання»⁵. Тож, автор трактує гріх як те, що нищить Божий образ, первісний задум Творця. Природа гріха впливає також з природи людини, з дисгармонії тілесного і духовного, що сталася після гріхопадіння. Отець Церкви дотримується чіткої дихотомії⁶, згідно з якою людина створена з тіла і душі. В гомілії «Прислухайся до себе!» Василій Великий навчає, що людина створена на подобу Творця та повинна дбати, як про своє тіло так і про душу. Святий акцентує увагу на тому, що людина не повинна надмірно бажати збагачення, розкошів, щоб не занедбати свого вічного життя:

Не прив'язуйся до смертного, неначе б до вічного й не горди вічним, неначе минушим. Не оглядайся на тіло, бо воно минає. Дбай про душу, бо вона безсмертна. Всю увагу зверни на себе, щоб ти вмів одному й другому приділити те, що йому корисне: тілу – поживу й одезу, а для душі – науку побожності, мудрий провід, вправу в чеснотах, усунення прогрішень⁷.

Гідність людини, за Святим Письмом, полягає в тому, що вона є образом Божим (Бут 9,6). Людина – це живий образ і подоба Бога, уприсутнення Бога на землі. В цьому аспекті образ Божий проявляється в свободі людини, у її вільному виборі та у виконанні нею ролі божественного батьківства та божественного

⁵ Федун. *Вчення про образ Божий в людині на основі «Аскетичних бесід» св.Василія Великого.*

⁶ Дихотомія– Дихотомія (від грец. διχотомία – двоскладовість (від διχῆ – надвоє, і τομή – розподіл) – богословський термін, що вживається для позначення двоскладності людської природи (душа і тіло) (на відміну від іншого, що вказує, на трискладовість людського ества (дух, душа та тіло).

⁷ «Гляди! Уважай на себе!» (ВТР.15,9) – наука св.Василія Великого (2) // www.osbm.org.ua (01.12.2022).

панування. Тобто людина має вільну волю, владу над сотвореним світом та здатність, якщо не творити, то народжувати – спів творити собі подібних⁸.

У своїх аскетичних бесідах Василій Великий акцентує на свободі вибору, яка притаманна особі⁹. Богослов закликає: «приберім свої душі по Божому образу, станьмось подібні до Творця безпристрасністю. Хто наслідує безпристрасність Божої природи по змозі у самім собі, той відновляє в своїй душі образ Божий»¹⁰. Розвиваючи цю думку, екзегет пише: «коли бажаємо щоби наша душа, стаючись подібна Богу, прибиралася красою свободи від усіляких пристрастей і щоби ми таким чином набували вічне життя, то уважаймо на себе, щоби ми випадково не вчинили чогось негідного нашої святої присяги»¹¹.

У гомілії «Про те, що Бог не є винуватцем зла» Василій Великий поглиблює свої роздуми на тему Богом даної свободи, розмірковуючи про причину зародження гріха, коли вільний вибір особи скеровується не в те русло і замість стреміти до добра, спрямовується на пошук матеріальних насолод. Автор описує це так:

Людина, не будучи скована ніякою необхідністю, отримавши від Творця право розпоряджатися своїм життям, внаслідок того, що була створена за образом Божим, розуміє, що є добром, уміє цим насолоджуватися, обдарована свободою і силою, перебуває у спогляданні прекрасного й насолоджується уявним, живе природним життям, але має свободу також час від часу ухилятися від прекрасного. А це трапляється, коли вона, переситившись насолодами, наче обважнівши від дрімоти, падає з висот й опускається до тілесних огидних насолод¹².

Василій Великий звертається до натхненого Богом Святого Письма, наводячи приклад Адама до гріхопадіння, адже

був на небі не за своїм місцеперебуванням, а був там душею, бо, отримавши душу, він подивився на небо, захопився побаченим, полюбив Благодійника, який подарував йому насолоду вічним життям, поселив його серед райських насолод, дав йому владу, подібну до ангельської, зробив його подібним до архангелів і здатним чути голос Божий. І хоча він перебував під захистом Бога й втішався Його благами, усе це йому дуже швидко набридло. Неначе загордівши, Адам відкинув мудру красу заради того, що видалося приємним для тілесних очей, і задоволення черева поцінував вище за духовні насолоди. Тож дуже швидко опинився за воротами раю та блаженного життя, ставши злим не з

⁸ Федун. *Вчення про образ Божий в людині на основі «Аскетичних бесід» св.Василія Великого.*

⁹ Там само.

¹⁰ *Свт. Василій Великий. 4-а аскетична бесіда // www.isykhiya.blogspot.com (01.12.2022)*

¹¹ *Свт. Василій Великий. 4-а аскетична бесіда.*

¹² *Про те, що Бог не є винуватцем зла // www.truechristianity.info (01.12.2022).*

примусу необхідності, а завдяки нерозсудливості. Оскільки він згрішив з власної злої волі, то й гріх став причиною його смерті. Бо заплата за гріх – смерть (Рим 6, 22)¹³.

Цікаво, що послідовники практичного напряму екзегетики окреслювали поняття гріха як *anomia*, тобто «беззаконня». Етимологія цього слова дає змогу перекласти його як «переступ закону», порушення Божих заповідей. В основі такого підходу лежить Біблія. Саме її моральна аксіологія лягла в основу доктрини Василя Великого, зокрема для його «Уставів».

Для богослова кожний гріх – тяжкий. Автор не розглядає матерію гріха: тяжка вона чи легка, а радше застановляється на самій суті гріха, тобто на тому, що кожен гріх – це бунт і непослух супроти Творця¹⁴.

Після гріхопадіння людини гріх став немов другою її природою, яка невпинно прагне заспокоїти свою тілесну жадобу. Захоплюючи душу в тенета пристрастей, гріх, на думку Василя Великого, спотворив красу Божого образу в ній. Людина «втратила подобу Божу» та спілкування з істинним життям. Бо «Бог, який створив людину, є справжнє життя... а хто поза Богом, тому неможливо бути в блаженному житті»¹⁵. Тож, основне завдання людини – «упродовж усього життя наближатися до Бога»¹⁶.

Як вважали грецькі Отці Церкви, зокрема і Василій Великий, початок і корінь гріха – це здатність, що залежить від вільного вибору людини (*proairesis*), який не скеровується на добро, а на зло. Від кожної людини залежить справжнє зло, те зло, яке є за своєю природою: несправедливість, глупота, лінивість, безсоромність, неробство, людиновбивство, отруєння, обман і подібні пороки. Усі ці гріхи заплямовують душу, створену на образ Творця, затьмарюють її красу та благородство¹⁷.

У гомілії «Про те, що Бог не є винуватцем зла» Василій Великий порушує питання: «Звідки взялося зло, якщо воно не є ані створеним, ані нествореним?»¹⁸.

¹³ *Про те, що Бог не є винуватцем зла.*

¹⁴ Пекар. *Досконалий християнин*, 105.

¹⁵ Рейзмир И. *Учение святителя Василия Великого о духовном совершенствовании*. Б.м. 2010, 20.

¹⁶ Рейзмир. *Учение святителя Василия Великого о духовном совершенствовании*, 143.

¹⁷ Шпідлік Т. та ін. *Духовність грецьких і східних отців*. Львів 2006, 80.

¹⁸ *Про те, що Бог не є винуватцем зла.*

Читаючи історію створення світу (Бут 1,31), можна переконатися, що там усе «вельми добре». Тому зло не постало разом з живими істотами, що є добрі. А розумні істоти були створені Богом без и крихти зла¹⁹. Бог не творить зла²⁰.

Створення людини на образ та подобу Богу висвітлена Отцем Церкви у «Десятій бесіді» та «Шестидневі». Людина перевищує все, що Бог створив у попередні п'ять днів. Чим? – запитує каппадокієць. Звісно, не силою м'язів, витривалістю, спритністю, бо з багатьма тваринами їй у цих здатностях навіть не змагались. Однак «наскільки (людина) поступається тілесною силою, настільки переважає розумом»²¹.

Ніяке фізичне зло не спричиняє розриву з Богом чи віддалення від Нього, а тільки гріх, бо це вільне і свідоме, погоджене розумом, протиставлення Божественній волі та «творення власної волі». У цьому випадку людина, яка згрішила, сама вчиняє себе нездатною до сприйняття Божественних благ і тягне на себе вічне зло²².

За вченням Василя Великого, зло дійсне, саме в собі, є гріхом, який убиває душу; фізичні ж лиха і страждання лише здаються злом, будучи, навпаки, добром, оскільки призводять до усвідомлення людиною своєї гріховності. Таким чином, богослов не вважає фізичне зло справжнім злом. Істинне ж зло – це свідомий моральний переступ Божого закону. Така основна думка праць Василя Великого, що стосуються питання про гріх і сутність зла²³. Сама ж природа гріха, як наполегливо стверджував екзегет, корениться лише у вільному виборі зла. Воднораз це акт волі, що залежить тільки від нас. Для цього Господь наділив людину розумом, щоб вона могла пізнати свого Творця і свою подібність до Нього, а також дав їй здатність розрізняти добро і зло. Саме це чинить людину вищою над усіма створіннями на землі. Але замість того, щоб уподібнитися Богові, вона радше догоджає своєму тілові та стає заручником своїх

¹⁹ Там само.

²⁰ Шпідлік. *Духовність грецьких і східних отців*, 80.

²¹ Калита В. *Не нехтуй чудом, закладеним в тобі* // www.credo.pro (11.11.2022).

²² Смирнов П. *Суцність зла по ученю св. Василя Великого* // www.azbyka.ru (18.09.2022).

²³ Смирнов П. *Суцність зла по ученю св. Василя Великого*.

пристрастей²⁴. Саме тому Ісус Христос, Син Божий, приніс себе в жертву на хресті, щоб відновити в людині образ небесного Творця і повернути їй первісну гідність. Тому Василій Великий спонукає пізнати свою гідність. Власне це є завданням аскези, що на думку богослова покликана повернути первісний образ людини²⁵, який нищиться гріхом. Тож, у своїх морально–богословських творах Отець Церкви з'ясовує причини гріха і закликає до боротьби з пристрастями, що ведуть людину до гріхопадіння і втрати Божого образу. Основну увагу автор акцентує на моральному виборі особи, який завше повинен бути скерованим до добра. Взірцем у цьому є Ісус Христос.

1.2. Пристрасті, що ведуть людину до гріха

Хоч людина в Тайні Хрещення зрікається сатани, якого Василій Великий в гомілії «Про те, що Бог не є винуватцем зла» називає «князем світу»²⁶, усе ж наслідки гріха Адама чинять так, що вона легко піддається пристрастям, які віддаляють її від волі Всевишнього. Противник людської душі, на думку богослова, намагається на Божій ниві, засіяній чистою пшеницею, насадити кукуль: у суспільство, наповнене чистим духом любові, внести дух користолюбства; туди, де панує правдолюбство, щиросердечність, щирість у міжособистісних відносинах, послати дух лукавства; саме благочестя осквернити фарисейським лицемірством, тобто прагне пошкодити корінь християнського життя²⁷.

Головними інструментами впливу, за допомогою яких сатана прагне досягнути своєї мети, є пристрасті. В одній із своїх наук до народу Василій Великий порівнює методи диявола з вчинками лихих та захланних людей, що прагнуть збагатитися чужим коштом та не маючи сміливості до відкритого насильства, підстерігають подорожніх з прихованих засідок та неочікувано

²⁴ Пекар. *Досконалий християнин*, 74.

²⁵ Пекар. *Досконалий християнин*, 76.

²⁶ *Про те, що Бог не є винуватцем зла.*

²⁷ П.П. *Что такое аскетизм ?* // www.azbyka.ru (09.09.2022).

нападають на них. Одвічний ворог, користуючись людською нерозсудливістю, що знаходиться в схованці світових насолод, влаштовує таємні засідки, звінки нападає і затягує у згубні сіті²⁸.

З контексту наведеного фрагменту постає запитання, чи розумно приписувати дияволу кожний гріх у думці, ділі, бесіді? Святий і на нього дає відповідь.

Пояснюючи боротьбу з пристрастями, Василій Великий наводить приклад спокушування Христа дияволом у пустині. Так, помітивши, що Спаситель зголоднів, ворог пропонує йому втамувати його, вчинивши каміння хлібом: «Коли ти Син Божий, звели, щоб це каміння та й стало хлібом» (Мт 4,3), однак Ісус не піддається на підступ і долає спокусу противника Божим словом. Подає Євангеліє й інший приклад, де людина впадає в спокусу, породжену пристрастю, і губить своє життя. На думку Василя Великого, цим образом є Юда Іскаріотський, опанований пристрастю грошолобства. Противник людського роду помічає у ньому захланність на гріш та використовує цю пристрасть, щоб довести апостола до упадку та зради Спасителя, пробудивши в його душі захланність образом 30 срібняків²⁹.

У класичній грецькій мові слово «пафос» має декілька значень, з–поміж них воно означає і «пристрасть». Це «випадок», «недуга», «почуття», «внутрішній стан», «інстинкт», «пристрасть», «зміна», «перетворення»³⁰.

Платонічна теорія пристрастей спирається на троїчну структуру душі, яка складається з раціональної, гнівливої та жадальної частин. Дві останні стосуються союзу занепалого розуму з тілом і становлять «пристрасну частину» душі. Натомість вчення стоїків характеризує моральне життя як боротьбу між вільним розумом та пристрастями, недугами душі³¹.

²⁸ Василій Великий. *Гомілії*. Львів 2006, 113.

²⁹ *Аскетичні Твори св. Василя Великого* Львів 1929, 268.

³⁰ Шпідлік Т. *Духовність християнського Сходу*. Львів 1999, 212.

³¹ Шпідлік. *Духовність християнського Сходу*, 212.

Починаючи з III століття, глибокий і різноманітний вплив на Отців мав саме стоїцизм. Як і стоїки, Отці Церкви називають пристрасті «недугами душі», що за своєю суттю протилежні чеснотам³².

Для християнських письменників Сходу людська душа є образом Божим, який через гріхопадіння став зодягнений в різні пристрасті, які не можуть бути ані добрими, ані нейтральними. Злі духи керують пристрастями, тому ті тісно пов'язані з гріхом³³.

Іншу думку висловлює Василій Великий. В аскетичних творах, що стосуються монашого життя, зокрема у слові «Про уваги на гадки і що тіло не є зле, як деякі думали», він навчає, що «розум – це природня сила розумної душі, а не додана до неї»³⁴, тому сам по собі вона не веде до гріха. Святий лише наголошує на тому, аби пильнувати думки, щоб вони не дозволили душі йти за поривами та пристрастями. Тож, коли душа використовує свої сили, вкладені в неї Творцем, – застановляється над тим, щоб уникати зворушення тіла; передбачає невідповідності його нахили та утихомирює їх, – тоді вона досягає миру, Богом дарованого спокою, і в світі має можливість перебувати в природному спогляданні. Будучи у такому стані, особа неначе очима душі споглядає Пресвяту Трійцю, якій належить поклін, бачить сіяння предвічного блаженства, безкінечну премудрість, нерушиму незмінність, безпристрасну і незмінну природу. Бог, у природі якого немає ані найменшого недоліку, який обіймає усяку силу й усе добро, бо в собі має знання усього буття минулого і майбутнього, який огортає весь Всесвіт і все тримає в своїх руках, чийого погляду ніхто не в змозі знести, – той природньо мусить мати безмежний спокій і незмінність. Так і душа, яка розум свій постійно займає відповідною працею, чуває над думками, стає подібною на Творця, перебуваючи в спогляданні та вправляючи свої сили в тому, що праве та праведне, що прегарне та мирне. А коли перестане розважати і оглядати вічні правди, то зараз же тілесні пристрасті,

³² Там само, 213.

³³ Там само.

³⁴ Аскетичні Твори св. Василя Великого, 386.

наче злі собаки, що зірвалися з ланцюга, кидаються та роздирають душу на шматки кожен в свою сторону³⁵.

Вказуючи на згубний вплив, який спричинюють пристрасті на розвиток і виховання християнина і на його утвердження в чесноті, Святий Василій називає їх тими чи іншими образними іменами. За богословом, пристрасті – це «безчинні та нахабні пси»³⁶, над якими немає наглядача; вони гавкають на душу, і кожна пристрасть вважає своїм завданням за будь-яку ціну опанувати її, відокремлюючи собі частину її життєвої сили³⁷; це «хитрі змії», які намагаються спокусити зовнішньою привабливістю, а по суті «відводять від споглядання та уважного розгляду похвальних предметів»³⁸.

Климент Олександрійський перелічує чотири класичні пристрасті: насолода, бажання, смуток та страх³⁹, а Святий Василій зазначає, що пристрастей у людині є безліч, а душа – це наче лабіринт, де знаходяться і обжерливість, і егоїзм або самолюбство, і докори, гнівливість, нестримність та безліч інших пристрастей⁴⁰.

З–під пера святого вийшли гомілії «Про заздрість», «Про гнівливих», «Про п'яниць», «Про захланність». На основі цих наук спробуємо глибше проаналізувати вплив пристрастей на вчинення гріха.

Тож, обжерливість – це пристрасть, при якій людина шукає надміру їжі або насолоди в їжі. Нестримання в їжі провокує до нестримання в усьому іншому і є основною для розвитку інших пристрастей⁴¹. Василій Великий зазначає, що панування над шлунком є перемогою над пристрастями, а перемога над пристрастями – це смирення та спокій душі, а мир душі – джерело чеснот⁴². Ось як святий пише про це:

³⁵ Там само.

³⁶ Святитель Василий Великий, Архиепископ Кесарии Каппадокийской Творения .Т. II Москва 2009 , 329.

³⁷ Святитель Василий Великий, Архиепископ Кесарии Каппадокийской Творения .Т. II, 329

³⁸ Там само.

³⁹ Шпідлік. Духовність християнського Сходу, 213.

⁴⁰ Что такое аскетизм?

⁴¹ Ярема М. Що таке «аскеза»? Які є головні гріхи та як з ними боротися? Якими чеснотами долаються пристрасті? // www.ct.ugcc.ua (25.09.2022).

⁴² Аскетичні Твори св. Василя Великого, 390.

Велика рогата худоба – земна і похилена до землі. Людина – небесного походження, тому вища від худоби як своїм фізичним виглядом, так і гідністю своєї душі. Яка є зовнішність чотириногих тварин? Їхня голова похилена до землі, а погляд спрямований до живота, тож ганяється тільки за добром для свого шлунку. Твоя голова, чоловіче, звернена до неба; твої очі глядять угору. Коли ж, отже, принижуєшся через пристрасті тіла, як невільник свого шлунку й своїх нижніх частин, наближаєшся до безрозумних тварин і стаєш як одно з–поміж них⁴³.

У творі «Слово про подвижництво і заохочення до зречення від світу і про духовну досконалість» – Святий Василій акцентує, що спасіння потребує боротьби, що загартовується терпінням в тілесних та душевних нестатках. Богослов наводить приклади зі Святого Письма, в яких бачимо згубну дію пристрасті, що довела Адама до смерті і спричинила загибель світу. Ця пристрасть – нестриманість у їжі. Через неї Ноя висміяли, Хама прокляли, Ісав втратив первородство і породичався з ханаанянами, Лот одружився з власними доньками, ставши водночас зятем і тестем, батьком і чоловіком, дідом і батьком, і таким чином зневажив закони природи. Обжерливість й ізраїльтян перетворила їх на ідолопоклонників і довела до того, що тіла їх згинули в пустелі (Чис 14,29), а нестриманість у їжі зробила здобиччю хижих звірів й одного із пророків, посланих Богом, щоб викрити нечестивого царя⁴⁴.

Єпископ Кесарії зазначає, що рівень здержливості для одного може бути іншим, ніж рівень здержливості для іншого, оскільки між тілами існує різниця. Святий наводить приклад «криниці» та «заліза», тому рівень стриманості кожний визначає сам відповідно до своєї сили.

Протилежними до пристрастей є чесноти. Вони дозрівають у самій душі. Це: лагідність, чесність, покора, братня любов, щирість, правда, людяність. Їх називаємо чеснотами душі, бо для їх набуття тіло є радше інструментом. Чеснотою є також здержливість. Однак вона, на думку Василя Великого, має бути помірною, бо надмірне виснажування тіла зробить його слабким та нездатним до праці. Сам же Бог при створенні людини не бажав, щоб вона була

⁴³ м. Єроніма Р. *Святий Василій Великий. Життя і твори*. Жовква 2010, 132.

⁴⁴ «Покликання до подвижництва» – св. Василій Великий // www.osbm.org.ua (01.11.2022).

бездіяльною, тому наказав Адамові працювати в раю та стерегти його (Бут 2,15), а після гріхопадіння наказав їсти хліб з поту лиця свого (Бут 3,19)⁴⁵.

Протидією пристрасті обжерливості є піст. Якщо людина не може стриматись в їжі, то не навчиться стримувати свій язик чи свої лихі помисли. Тому піст навчає людину стриманості не тільки в їжі, але й в подальшому навчає її дух панувати над тілом, бо ж «пересичення є початком свавілля, бо розкіш, п'янство, і всілякі ласі страви породжують тваринячу розпусту»⁴⁶. З цього приводу екзегет пише:

Не сумуй, коли тебе лікують. Нерозумно замість того, щоб радіти зціленню, страждати через зміну способу харчування й виказувати, що більшою насолодою є вдоволення забаганок шлунку, аніж турбота про душу. Бо ж насичення – втіха для шлунку, а піст – для душі. Радій, що Цілитель дав тобі ліки від гріха. Подібно до того, як глистів, що знайшли оселю в нутроцах дитини, знищують гіркими ліками, так і гріх, що оселився в глибинах душі, витравлюють постом, але постом справжнім, гідним такої назви⁴⁷.

Отець Церкви у гомілії «Про Піст – проповідь друга» акцентує, що піст є корисним для тих, хто його обрав, «бо біси у своїй злобі безсилі проти посника, а охоронці нашого життя, ангели, постійно перебувають біля тих, що очистили душу постом»⁴⁸. Яскравим прикладом може послужити історія про Іллю, який отримав велике видіння та удостоївся бачити Господа Бога (наскільки це є можливим для людини) у Хоривській печері (1 Цар 19,8–13), тому що очистив душу сорокаденним постом. Варто теж згадати життя пророка Єлисея, який змушений був частувати своїх гостей гірким гарбузом, який міг завдати їм шкоди, але молитва посника знищувала отруту. На основі цих прикладів Василій Великий підводить до висновку, що піст спрямовував всіх святих до життя у Бозі⁴⁹.

Цікаво, що є дві пристрасті, які за своїм впливом на людину обернено пропорційні. Це – обжерливість та самолюбство. Якщо обжерливість,

⁴⁵ *Аскетичні Твори св. Василя Великого*, 390.

⁴⁶ Василь Великий. *Гомілії*, 23.

⁴⁷ Василь Великий. *Гомілії*, 19.

⁴⁸ *Там само*, 24.

⁴⁹ *Там само*, 21.

поневолюючи тіло, опісля за його допомогою опановує душу, то самолюбство, навпаки, насамперед зневолює душу, а через це згодом полонить тіло⁵⁰.

Самолюбство знищує в нас щирість та сердечність, вбиває всяке живе почуття. Наша моральність стає неживою і мертвою, холодною та нерухомою. Милосердя, лагідність, незлобивість і співчутливість, бажання своїм ближнім добра, радості та щастя – ці дорогоцінні якості помалу виганяються з нашого серця. Піднесені ідеальні прагнення, самопожертва поступово починають вважатися егоїзмом, дитячими мріями, не властивими людині зі здоровим глуздом і тверезим поглядом на життя. Згодом, керуючись самолюбством, людина намагається уникнути будь-яких праць і подвигів на користь ближнього, а особистий спокій, свободу від турбот і тривог ставить на перше місце⁵¹.

Згідно з ученням Василя Великого, порівняно з обжерливістю, не менш шкідливою пристрастю є самолюбство, кінцем якого є смерть. Хто любить себе не справжньою любов'ю, той самолюбний. Що б не робив, він робить заради себе, хоча б і зроблене було згідно із заповіддю. Бо заради свого заспокоєння знехтувати чимось із потрібного для брата, – наголошує отець, – або для душі, або для тіла, – то значить зробити і для інших явним порок самолюбства⁵².

Богослов пише: «Любі, я так хотів би, щоб людина завжди зоставалася у своїй славі при Богові, щоб її велич була не вдаваною, а справжньою, і щоб звеличувалася вона Божою силою, просвітлювалася божественною мудрістю, насолоджувалася вічним життям і нетлінними благами»⁵³. Святитель радить людині звільнитися від зарозумілості, відкинути думку про свою всемогутність, а перш за все шукати слави у Бога⁵⁴.

Трактуючи моральні правила, Василій Великий запитує, у чому полягає захланність, і подає відповідь – у тому, коли хтось переступає межу закону, а це, за Старим Заповітом, означає більше дбати про себе, ніж про ближнього, бо

⁵⁰ *Что такое аскетизм ?*

⁵¹ *Там само.*

⁵² Рейзмир. *Учение святителя Василия Великого о духовном совершенствовании*, 27.

⁵³ Василь Великий. *Гомілії*, 109.

⁵⁴ *Там само.*

написано: «Любитимеш ближнього твого, як самого себе» (Лев 19,18). Згідно з Євангелієм, це турбуватися про щось понад сьогочасну потребу, як чинив той, що почув: «Безумний! Цієї ж ночі душу твою заберуть у тебе, а те що ти зібрав, кому воно буде?» (Лк 12,20). А до цього Бог загально додає: «Отак воно з тим, хто збирає для себе, замість щоб багатіти в Бога» (Лк 12, 21)⁵⁵.

Усі пристрасті та вади, за вченням святителя, походять від гордості. Бо перший гріх є гординя. Тому як від гордості починаються всі гріхи, так з цього починається помста. Цей порок настільки шкідливий у духовному житті християнина, що він один може позбавити його неба і Бога, «бо диявол, – каже святий Отець, – ставши гордим від пересичення дарованими йому благами, відступив від Бога». За вченням святителя, і досі «початком гордині буває презирство» – зневага ближніх, самозвеличення⁵⁶.

Як зауважує єпископ, люди пишаються розкішним життям і дорогим вбранням, на яке витрачають чимало грошей, багатим столом, який аж вгинається від наїдків, розкішними одяннями, величезними будинками, оздобленими вишуканими прикрасами, – усе це прояви надмірної пихи та зарозумілості. А коли така людина очолить високу посаду та буде наділена привілеями, тоді їй починає здаватися, що вона піднялася понад межі людської природи, пересувається в хмарах, а підлеглих сприйматиме як підніжжя⁵⁷.

Яскравим прикладом гордощів може послужити історія про фарисея і митника в Євангелії від Луки. Фарисей був зухвалий та гордовитий і у присутності Бога вихвалявся понад міру. Митник, навпаки, був смиренным, каюся, звинувачував себе, бив себе в груди, не сміючи очей звести вгору, тому покинувши храм, був виправданий Богом, тоді як фарисей був засуджений. Ця євангельська історія має своє відлуння у словах Василя Великого, який зауважує ніколи не вивищуйся ні над ким, навіть і над великими грішниками. Покора

⁵⁵ Моральні правило стисло – Василій Великий // www.truechristianity.info (01.12.2022).

⁵⁶ Рейзмир. *Учення святителя Василя Великого о духовном совершенствовании*, 22.

⁵⁷ Василь Великий. *Гомілії*, 110.

звільняє грішника. Не варто, порівнюючи себе з кимось, вважати себе праведним, щоб не бути осудженим судом Божим⁵⁸.

Далі святий Василій Великий застерігає від марнославства, яке стоїть поряд із гордістю, і від неї бере свій початок. Марнославний – це той, хто робить або говорить щось заради однієї мирської слави від осіб, які його бачать абочують. Святий отець вчить втікати від марнославства, яке позбавляє нас вінців по працях; цього непереборного наклепника нашому порятунку, цього улесливого грабіжника духовних багатств, цього приємного ворога наших душ, цього хробака, що підточує чесноти. Марнославство, яке з задоволенням розкрадає наше добро, намазує медом отруту своєї спокуси і людським умам подає згубну чашу, щоб вони без ситості впивалися цією пристрастю, тому що слава людська солодка для недосвідчених. Марнославство буває не тільки рушійною силою добрих справ⁵⁹, а й «путівником до справ лукавих»⁶⁰.

Таврує екзегет й інші пороки людського серця. «Із пристрастей, що зароджуються в людських душах, немає згубнішої, ніж заздрість»⁶¹, – пише святий. Вона не так шкодить стороннім, як тому, хто має її. Як іржа з'їдає залізо, так заздрість – душу, в якій вона живе. Заздрість є скорботою благополуччя ближнього. У серці людини, одержимої цією пристрастю, відсутня любов до Бога і ближніх, і з цієї причини вона буває нездатною до духовного зростання. Заздрість, як черв'як, точить душу і серце сумом, тому що заздрісне серце благополуччя та успіхи ближнього вважає своїм нещастям. За вченням святого Отця, заздрість є непереборним виявом ворожнечі. Протилежністю її є благодійництво⁶². Але найприкрішою для хворих на заздрість є їхня нездатність визнати свій недолік, що гризе та нищить їх зсередини, тому що прагнення бачити падіння особи, якій заздять, затьмарює їхній розум⁶³.

⁵⁸ Там само, 112.

⁵⁹ Рейзмир. *Учення святителя Василя Великого о духовном совершенствовании*, 26.

⁶⁰ *Святитель Василий Великий, Архиепископ Кесарии Каппадокийской Творения*. Т. II, 347.

⁶¹ Василь Великий. *Гомілії*, 71.

⁶² Рейзмир. *Учення святителя Василя Великого о духовном совершенствовании*, 28.

⁶³ Василь Великий. *Гомілії*, 72.

Василій Великий радить уникати заздрості, цього нестерпного зла «що є наукою диявола, винаходом демонів, ворожим посівом, запорукою мук, перешкодою для благочестя, шляхом до геєнни, втратою Царства»⁶⁴, та товаришкою вбивства⁶⁵, наводячи приклади гріхів, причинною яких була заздрість. Так, через неї шляхетний Йосиф був проданий у рабство (Бут 37,28), а Визволителя світу, Господа, юдеї через свою заздрість бичували та осудили⁶⁶.

Чи можливо взагалі уникнути цієї хвороби або, захворівши, вилікуватися? – запитує святий. Так, цілком можливо, але для цього потрібно припинити ставитися до будь-чого людського як до чогось величного і надзвичайного. Слід сприймати тілесне здоров'я, славу, все те, що люди вважають благополуччям, як речі, що проминають, а добро вбачати у істинних та вічних благах. Тому святий радить не заздрити багачеві через його багатство, цареві через його владу, мудрому через його красномовство⁶⁷, бо усе це дочасне, земне, нетривке.

Заздрість найчастіше породжує лицемірство, бо, приховавши ненависть глибоко в душі, людина вдає із себе людинолюбця. Таких людей Василій уподібнює до підводних скель, що вкриті водами, які гублять необачних та радить прислухатися до слів Павла: «Не будьмо марнославні, задерикувати між собою, завидуші одні одним» (Гал 5,26), але станьмо: «натомість, добрі один до одного та милосердні, прощайте один одному, як Бог» (Еф 4, 32) у Христі Ісусі Господі нашім⁶⁸, а в іншій частині лицемірними називає книжників та фарисеїв, котрі чистять зовні кухоль і миску, а всередині вони наповнені здиства та розбещеності⁶⁹.

Серед великої кількості людських вад після гордості, заздрості та лицемірства однією з найстрашніших недуг душі є пияцтво. Святитель вчить, що «пияцтво є початок безбожжя, як затьмарення розуму, яким зазвичай найбільше

⁶⁴ Там само, 74.

⁶⁵ Катрій Ю. *Перлини Східних Отців*. Нью-Йорк – Рим 1987, 88.

⁶⁶ Василь Великий. *Гомілії*, 73.

⁶⁷ Василь Великий. *Гомілії*, 74.

⁶⁸ Там само, 75.

⁶⁹ *Перелік моральних правил* // www.truechristianity.info (01.12.2022).

пізнається Бог». «Пияцтво – ворожнеча на Бога»⁷⁰. Це добровільно накликааний біс, що через сластолюбство вривається в душу. Пияцтво – це мати зла та ворог добродетелі. Воно перетворює сміливця на боягуза, скромного робить розпусним, знищує праведність і відбирає розум⁷¹. Надмірне вживання вина робить людину нездатною до духовного життя та спасіння. «ані злодії, ані зажерливі, ані п'яниці, ані злоріки, ані грабіжники – Царства Божого не успадкують» (1Кор 6,10)⁷².

Святий Отець вчить, що вино дане Богом людині для полегшення немочі, робиться для хтивих зброєю нестримності і смерті⁷³, воно наче жар, що слугує підпал для ворожих стріл. Розбурхує пристрасті, що налітають, немов той рій бджіл, бо розум і думки не можуть споглянути на Божі справи⁷⁴. Гнів, дратівливість, норавливість, мінливість, зневіра, розпач та інші пристрасті, за вченням святителя, є породженням цього страшного гріха – пияцтва. Нелегко описати словами, скільки лих відбувається через пияцтво⁷⁵. Найкращим лікуванням від цієї пристрасті, за вченням Василя Великого, є покаєння, сльози, молитва, читання Святого Письма, піст і милостиня⁷⁶. Піст зцілює від п'янства, – зазначає святий Отець, – псалом лікує від непристойних думок, а сльози стануть ліками від сміху. Станьте на коліна замість танців, бийте себе в груди замість плескати в долоні, зодягніться в покору замість вишуканого вбрання. І найбільше милостиня нехай буде викупить тебе від цього гріха⁷⁷.

Інша пристрасть – егоїзм або самолюбство – тісно пов'язана із пристрастю славолюбства, яка так же згубно діє душу християнина. Славолюбство та владолюбство – страшне сп'яніння, – пише святий Василь Великий. А також страшне сп'яніння – заздрість, лицемірство та лихослів'я ближнього. Душа, що

⁷⁰ Рейзмир. *Учення святителя Василя Великого о духовном совершенствовании*, 24.

⁷¹ В. Великий. *Гомілії*, 91.

⁷² Рейзмир. *Учення святителя Василя Великого о духовном совершенствовании*, 24.

⁷³ Василь Великий. *Гомілії*, 94.

⁷⁴ *Там само*, 94.

⁷⁵ Рейзмир. *Учення святителя Василя Великого о духовном совершенствовании*, 24.

⁷⁶ *Там само*, 26.

⁷⁷ Василь Великий. *Гомілії*, 95.

захопилася ними, забуває мудрість⁷⁸. Засобом для викорінення цієї пристрасті є смирення, покора і страх Божий⁷⁹.

Згубним для душі є також роздратування. Воно, наче короткочасний сказ, опановує душу, зводить її з розуму так само, як і вино. Початком роздратування є докори – будь-яке слово, сказане з наміром знечестити, хоча б слово саме по собі і не здавалося образливим. А потім, коли використано всі докори, переходять уже до помсти самою справою. Так роздратування збуджує сварку, сварка породжує лайку, та – бійку, бійка – рани, а від ран нерідко буває і смерть⁸⁰. Тож християнину необхідно втікати від цього «сп'яніння», бо якщо на початку «цнотливим розумом підсікти гіркий корінь дратівливості, то цим знищимо багато пристрастей»⁸¹. Підступність, підозрілість, недовіра, зловтіха, зловмисність і весь рій подібних вад є синами цього гріха цієї душевної недуги. Затьмарення розуму, віддалення від Бога, незнання спорідненості, початок сварки, повнота лих – ознаки цього лукавого демона, який зароджується в самих наших душах, подібно до якогось неспокійного мешканця, що займає наше нутро і перешкоджає входженню Святого Духа⁸².

Якщо роздратування є немов спалах і швидке випаровування пристрасті, то «гнів – це постійна скорбота і тривале прагнення відплатити кривдникові, коли душа неначе наливається помстою»⁸³. Тому в роздратуванні та люті рух пристрасті швидкоплинний, а гнів показує більш постійне і тривале наповнення скорботою⁸⁴. «Диким звіром є гнів», – говорить у іншому місці святий⁸⁵. Тому треба знати, що люди грішать у тому й іншому настрої, коли або несамовито і шалено кидаються на тих, що їх засмутили, або підступно і зловмисно

⁷⁸ Святитель Василий Великий. Толкование на пророка Исаию // www.verappravoslavnaaya.ru (02.12.2022).

⁷⁹ Рейзмир. Учение святителя Василия Великого о духовном совершенствовании, 27.

⁸⁰ Там само, 29.

⁸¹ Святитель Василий Великий, Архиепископ Кесарии Каппадокийской Творения. Т. I. Москва 2008, 963.

⁸² Симфония по творениям святителя Василия Великого. Москва 2008, 35.

⁸³ Василь Великий. Гомілії, 70.

⁸⁴ Рейзмир. Учение святителя Василия Великого о духовном совершенствовании, 30.

⁸⁵ Беседы на Шестоднев. святитель Василий Великий// www.azbyka.ru (09.09.2022).

розставляють мережі тим, хто їх образили, тоді як повинні остерігатися того й іншого⁸⁶.

Ті, хто бажають досягти духовної досконалості і спасіння, за вченням святителя, не повинні звертати уваги на недоліки ближніх і засуджувати їх або наклепувати на них, бо осуд і наклеп також є одними зі згубних пристрастей. «Не судіть, щоб вас не судили» (Мт 7,1). Каже святий Отець, що є два випадки – у яких можна говорити про когось поганого, а саме: коли необхідно комусь порадитися з іншим, випробуваням у цьому, як виправити грішника, і ще, коли буває потреба застерегти інших, які, за незнанням, можуть бути в спільноті з поганою людиною, вважаючи її доброю, тоді як апостол наказує «не мали зносити ... з таким» (1Кор 5,11), щоб не накласти сільця на свою душу⁸⁷. А хто без такої потреби говорить щось про інших з наміром розголосити чи очорнити, той – наклепник, хоча б говорив і правду⁸⁸.

Хто обмовляє ближнього, той, за словами святителя, гідний відлучення, бо «наклеп зводить з висоти досконалого і вводить в оману убогого, тобто мізерного веденням високих догматів»⁸⁹, а основоположником і вождем цієї пристрасті є диявол. Тож, щоб уникнути її, необхідно упокорювати себе і ні на кого не мати поганих підозр⁹⁰.

Кожна пристрасть, за вченням святителя, починається з гріховних помислів, а гріховні помисли зароджуються в душі. Знаючи це, святий Отець застерігає від захоплення і роздумування над ними. «Бо лукаві помисли, розпочавшись у душі, – каже він, – зупинившись у серці, не обмежуються цим, але виходять із серця і ніби виростають із нього, проникаючи плоть і будучи назовні»⁹¹. Святий Отець радить не вступати з помислами у розмову, але відкидати їх одразу з моменту появи. Не довіряти оманливій думці, що підказує тобі, що це нітрохи не

⁸⁶ Рейзмир. *Учение святителя Василия Великого о духовном совершенствовании*, 30.

⁸⁷ *Полный годичный круг кратких поучений, составленных на каждый день года*. Т. II Москва 1896, 204.

⁸⁸ Рейзмир. *Учение святителя Василия Великого о духовном совершенствовании*, 32.

⁸⁹ *Василий Великий, свт. Письмо 215. Против Евстафия Севастийского* // www.odinblago.ru (25.10.2022).

⁹⁰ Рейзмир. *Учение святителя Василия Великого о духовном совершенствовании*, 32.

⁹¹ *Творения иже во святых Отца нашего Василия Великого, Архиепископа Кесарии Каппадокийския. Толкование на пропору Исаию*, Б.м. 1900, 289.

спокусливо, безперечно знаючи, що це саме і є спокуса. Василій просить довіритися словами його, що походять від братолюбного серця⁹². І продовжує, якщо не припинено в серці перші рухи до пристрасті, то помисли скоро перейдуть у справу⁹³.

Християнин повинен постійно боротися з лукавими помислами, зусиллям та уважністю свого розуму здобувати перемогу над пристрастями. Найнадійнішим засобом у боротьбі із згубними думками є встановлення над ним тверезий нагляд розуму, щоб ті не дозволити душі вдаватися до неприборканих прагнень і пожадань тіла⁹⁴.

Як зазначає Василій Великий, той, хто бажає відділитися від духовного багатства, не має жодного виправдання, адже причиною такого наміру зазвичай є невміння опанувати свої пристрасті, а також лінощі, хибні та непевні міркування. Ще пророк Давид сказав: «Щасливий, хто пильнує право» (Пс 106, 3), – той, хто пильнує, а не руйнує. Тож люди, які не борються з гріховними пожаданнями, схожі на нерозумних, на тих, які фундамент своєї духовної будівлі заклали на піску хибних думок. Таку будівлю легко зруйнувати навіть нестрімкому потокові пристрастей та незначному дощеві спокуси⁹⁵.

Християнин, повинен пам'ятати, що якщо будь-яка вада чи пристрасть запанує в людині, то вона легко може занапастити всю душу. Послаблення в одній гріховній звичці може відкрити вхід у душу багатьом гріхам і пристрастям. Тому Василій Великий радить християнинові спочатку озброїтися проти початкових пристрастей (гордині, егоїзму, обжерливості, роздратування), а приборкавши одну пристрасть, потрібно відразу ж вступати в боротьбу з іншою, і таким чином завчасно подолати будь-яку схильність до насолоди⁹⁶.

⁹² Слово про подвижництво і заохоченій до зречення під світу і про духовну досконалість // www.truechristianity.info (16.11.2022).

⁹³ *Творения иже во святых Отца нашего Василия Великого, Архиепископа Кесарии Каппадокийския. Толкование на пропору Исаию*, 184.

⁹⁴ Рейзмир. *Учение святителя Василия Великого о духовном совершенствовании*, 34.

⁹⁵ Василій Великий. *Устав монастиря* // truechristianity.info (16.11.2022) розділ 21.

⁹⁶ Рейзмир. *Учение святителя Василия Великого о духовном совершенствовании*, 21–22.

Отже, духовному вдосконаленню має передувати і постійно супроводжувати панування духа над тілом⁹⁷. Душа, що вміє управляти прагненням тіла, перебуває поза небезпеками, а тіло врятовано⁹⁸. Невід'ємною складовою цього шляху духовного поступу є розпізнання помислів, боротьба з пристрастями та тривання у цій боротьбі. Основними інструментами для викоренення пристрастей, є молитва, піст, читання Святого Письма, чесноти: покора, смирення та страх Божий.

1.3. Подолання пристрастей у духовній боротьбі християнина

Початковим і основним етапом подолання пристрастей стає самопізнання. Самопізнання – це своєрідна самодіагностика, здатність глибоко заглянути всередину себе самого для пізнання прихованого. Воно дозволяє виявити внутрішню хворобу, що спричиняє не тільки руйнування особистості, а й веде до смерті. Василій Великий закликав, покинути дороги, що закінчуються безвихіддю, а стати на ту дорогу, що веде до Бога – творця нашого життя⁹⁹.

Погляди Василя Великого щодо самопізнання можна описати фразою:

Взагалі ж пильне спостереження над собою самим дозволить тобі пізнати й Бога. Бо якщо прислухаєшся до себе, то не матимеш потреби шукати присутності Творця у світобудові, але в собі, неначе в якомусь малому всесвіті, побачиш велику премудрість Творця. Через безплотність душі, яку в собі маєш, збагни, що Бог не тілесний. Осягни, що Він не обмежений місцем, як і твій розум, який не має якогось конкретного місцеперебування і є в певному місці тільки тому, що пов'язаний з тілом¹⁰⁰.

Пізнати себе – справа «найтрудніша», – стверджує Василій Великий в монашій науці, – бо «самолюбство є людям вроджене, і кожний з власної любові відступає від правдивого суду»¹⁰¹. Обставинами, які дозволяють здійснити самопізнання, є тиша та усамітнення, або відсторонення від справ цього світу, щоб ані через вуха, чи інший засіб сприймання, не впускати лукаві думки до

⁹⁷ Там само, 35.

⁹⁸ Святитель Василій Великий, Архиепископ Кесарии Каппадокийской. Творения. Т. II, 330–331.

⁹⁹ *Навернення – початковий етап християнського життя* // www.osbm.org.ua (11.10.2022).

¹⁰⁰ Василь Великий. *Гомілії*, 31.

¹⁰¹ Катрій. *Перлини Східних Отців*, 201.

душі, цим зможемо досягнути повний спокій від зовнішніх розсіювань та здобути мовчанку в глибоких закутках серця¹⁰².

Отже, спокій є початком очищення душі, – як говорить святий. Це такий стан, коли язик не говорить про людські справи, очі не зупиняються на принадних і гарних формах тіла, а до душі не входять мелодії, що складені для приємностей. А ні бесіди людей, що є дотепні та пробуджують до сміху, не здатні ослабити настанови душі. Бо ж коли розум не розсіюється на зовнішнє довкілля, а з допомогою почуттів не розгублюється по світі, тоді входить в самого себе і підноситься до роздумів про Бога¹⁰³.

У «Ширших правилах» Василя Великого окреслено питання: «Чи потрібна самота?» – відповідь на нього висвітлює один із листів святого, в якому він наголошує на потребі самоти для подвижника. Для того, щоб очистити душу та приготувати своє серце для виконання Божого закону, – стверджує богослов, – людині необхідна самота¹⁰⁴. Саме через усамітнення здобуємо витривалість на молитві, бо серед численних справ життя, що переповнюють душу, важко витримати на молитві та розважанні Божої волі¹⁰⁵.

Перешкодою до усамітненню може стати надмірне клопотання земними справами. В гомілії на 45 псалом Василь Великий підкреслює: «Як довго ми віддаємося справам поза Богом, не можемо робити поступу в пізнанні Бога»¹⁰⁶. Надмірне клопотання про справи цього світу і поринання в тілесних заняттях стають перешкодою в сумлінному глибокому розважанні над великими Божими справами. Бо ж яка думка про Бога, може увійти в душу, коли та придавлена постійними переживаннями за мирські клопоти. Отже, щоб пізнати Бога, необхідно залишити надмірне клопотання справ поза Богом, звільнитися від пристрастей: бути вільним від старань про багатство, від прагнень земної слави,

¹⁰² Там само, 246.

¹⁰³ *Вибрані листи св. Василя Великого*. Нью-Йорк 1964, 21.

¹⁰⁴ Пекар. *Досконалий християнин*, 106.

¹⁰⁵ *Аскетичні Твори св. отця нашого Василя Великого*, 157.

¹⁰⁶ Катрій. *Перлини Східних Отців*, 57.

розкошів, від заздрості, від усього злого супроти нашого ближнього – тоді душа осягне спокій і ніяка пристрасть вже не буде її непокоїти¹⁰⁷.

Для того, щоб людина змогла пробудити в серці своєму істинну любов до Бога, щоб з'єднатися з Ним у нерозривному союзі любові, необхідно молитися, зводячи розум до Бога; і як дрова, що часто підкладаються у вогонь, збільшують полум'я, так і молитва, що твориться часто із зібраністю і заглибленням розуму в Бозі, збуджує в серці любов до Нього. Бо немає більшої втіхи для християнина, як відчувати близькість Небесного Батька та розмовляти з Ним у своїй молитві. Молитва – це спілкування людини з Богом, засноване на вірі в те, що Бог, як Всезнаючий Дух, не тільки чує наші слова, але й знає всі наші помисли та почуття серця.¹⁰⁸ Молитва кожного відкрита перед Богом, Він знає, хто за прихильністю, хто розумно просить небесного, а хто тільки для виду вимовляє слова, серце його далеко від Нього¹⁰⁹.

Святитель наполягає на необхідності молитви у житті правдивого християнина, а особливо для чернечої спільноти. Однак молитва не повинна бути просто спазматичним зусиллям або доцільною час від часу. Вона має бути постійною та безперервною, і щоб могли називатися ревною християнською, молитвою повинна стати природною і спонтанною звичкою розуму¹¹⁰.

На цю тему є чудовий уривок з гомілії Василя Великого, де автор апелює до слів апостола Павла: «їсте, чи п'єте, чи що – небуть робите, усе робіть на славу Божу» (1Кор 10, 31). Святитель підкреслює, що «молитва не обмежується самими словами, її підсилюють душевні поривання, добродісні справи протягом усього життя»¹¹¹. Тож кожної хвилини слід пам'ятати про Благодійника, з рук якого отримуємо дари для захисту та підтримки щоденного життя – «сидиш за столом – молися, їси хліб – дякуй Тому, що тобі дав його, п'єш вино, щоб укріпити тіло, – пам'ятай Того, що подарував тобі його, щоб ти звеселив серце та

¹⁰⁷ Святитель Василий Великий, *Архиепископ Кесарии Каппадокийской Творения*. Т. I. Москва 2008, 574.

¹⁰⁸ Рейзмир. *Учение святителя Василия Великого о духовном совершенствовании*, 99–100.

¹⁰⁹ *Жизнь Святого Василия Великого, архиепископа Кесарии Каппадокийской, и его пастырская деятельность*. Санктпетербург 1873, 215.

¹¹⁰ Morison E. *St. Basil and His Rule*. London 1912, 58.

¹¹¹ Василій Великий. *Гомілії*, 38.

зцілив тіло. І як наситився, все одно не забувай Благодійника»¹¹². Сама людина стається молитвою, бо завжди з любов'ю виконує Божу волю у довірливому підпорядкуванні Творцеві. Такий молитовний стан вимагає зусиль і навіть боротьби проти розсіяння, щоб «набути зібраності духа»¹¹³.

Наполегливість у молитві досягається свідомим «переконанням, що Бог перед очима»¹¹⁴. Коли ми бачимо правителя, і розмовляємо з ним, ми тримаємо очі зосередженні на ньому; а скільки більше той, хто молиться зосередженим розумом до Бога, який «досвідчує серця і утроби»; сповняючи те, що написано, «зводивши до неба чисті руки, без гніву й суперечки» (1 Тим 2,8)¹¹⁵. Якщо і під час самих молитов ворог буде вкладати лукаві мрії, ми не повинні переставати молитися, але терпляче перебувати в молитві до кінця, поки Бог, бачачи нашу твердість, не осяє нас благодаттю Духа, очистить і наповнить Божественним наш розум і дасть нашим думкам силу в незворушній тиші служити Богові¹¹⁶.

Святий Отець радить три способи, як постійно пам'ятати про Бога. Перший спосіб полягає в спогляданні нескінченних досконалостей Божих, другий спосіб – це споглядання великих Божих діянь, виявлених у творінні, але найбільше потрібно пам'ятати про спокутувальну жертву за спасіння людського роду, «за що ми Йому винні ще більшу вдячність»¹¹⁷.

На запитання, чому людина втрачає постійну пам'ять про Бога, святитель відповідає: «Бо забуваємо про добродійства Бога і ми не вдячні супроти Добродія»¹¹⁸.

«Усе життя нехай буде часом молитви»¹¹⁹ – неодноразова стверджує Василій Великий. Саме молитва стане для тих, які «поки ще живемо в цьому тілі,

¹¹² Там само, 38.

¹¹³ Гаврилів М. *Молитва у правилах, вченні та житті св.Василія Великого* // misionar.in.ua (02.12.2022).

¹¹⁴ *Аскетичні Твори св.отця нашого Василія Великого*, 320.

¹¹⁵ Morison. *St. Basil and His Rule*, 61.

¹¹⁶ Рейзмир. *Учення святителя Василя Великого о духовном совершенствовании*, 108–109.

¹¹⁷ *Аскетичні Твори св.отця нашого Василія Великого*, 52.

¹¹⁸ Там само, 360.

¹¹⁹ Катрій. *Перлини Східних Отців*, 130.

добрим помічником, і тим, що відходять звідсіля, вона послужить за достатнє напуття до будучого життя»¹²⁰.

Молитва є основою духовного життя християнина. Тому християнин повинен постійно перебувати в молитвах і чуванні над собою, а цим самим він зможе залучити в свою душу Божественну благодать, яка допомагатиме йому йти шляхом спасіння¹²¹.

Головне значення у справі відродження людини має благодать Божа, Божа участь у її духовному вдосконаленні та спасінні. Християнин повинен шукати опори для духовного зростання не у своїх слабких природних силах, а у допомозі Бога¹²².

На запитання – яким способом спасаємося? Каппадокієць відповідає: «через благодать, дану в Хрещенні»¹²³. Шлях наслідування Христа починається в святому таїнстві хрещення, а значення хрещення описує такими словами: «Той, хто хрестився, змінився в думках, словах і вчинках, і отриманою силою став тим самим, з якого народився»¹²⁴.

Василій Великий навчає, що кожна людина потребує великої помочі у духовному вдосконаленні. «Вернімся до первісної благодаті, від якої ми відчужилися через гріх»¹²⁵, – вчить святитель. Через неміч, у якій природно перебуваємо, отримуємо багато сумного і важкого. Тому, шукаючи притулку від усіх лих, ніби віддаляючись у безпечне місце, прибігаємо до Бога, і тільки перебуваючи в Ньому, отримуємо заспокоєння. Святий Дух, котрий наділяє великими і дивними дарами благодаті подається кожному, хто шукає допомоги Божої і волає про неї¹²⁶. Її божественна дія невинно відчувається в душі кожного християнина – то як голос кари за скоєні гріхи, то як голос надії і схвалення в хвилини згасання духу і зневіри серця, то як голос веселості і радості при

¹²⁰ *Вибрані листи св. Василя Великого*, 154.

¹²¹ Рейзмир. *Учення святителя Василя Великого о духовном совершенствовании*, 100.

¹²² *Так само*, 36.

¹²³ *Святі таїнства хрещення і миропомазання* // osbm.org.ua (16.12.2022).

¹²⁴ *Пресвята Тройця – джерело монашої ідентичності* // osbm.org.ua (16.12.2022).

¹²⁵ *Аскетичні Твори св. отця нашого Василя Великого*, 129.

¹²⁶ *Василій Великий. Гомілії*, 11.

щирому покаянні, при здійсненні подвигів, у чеснотах, молитовних зітхання душі¹²⁷.

Божа благодать, за вченням Василя Великого, – це сила Бога, що «подається згори, від Духа»¹²⁸, і дарована людині для того, щоб вона могла пізнавати Бога, виконувати заповіді і отримати вічне блаженство. Неможливо, щоб духовне життя без Святого Духа було згідне із законом, як неможливий порядок у війську, коли керівник неприсутній, або гармонія хору без проводу диригента¹²⁹.

За словами святителя, благодать завжди шукає нас, постійно стукає, щоб увійти в нашу душу і зробити її храмом Святого Духа. З нашого боку необхідно тільки таке налаштування душі, щоб вона не противилася і не відверталася від благодаті, яка шукає і закликає нас¹³⁰. Святий Дух робить душу святою. Близькість душі зі Святим Духом настає коли душа долає пристрасті тіла і досягає близького взаємозв'язку з Богом після свого очищення. Людина повертається до своєї природньої краси очищуючи свій Царський Образ та повертаючи назад його давню форму, і таким чином може наблизитися до Утішителя. «А Він, як сонце, за допомогою твого чищеного ока покаже тобі в Собі образ невидимого, і в благословеннім вигляді образу ти побачиш невимовну красу прототипу»¹³¹.

Обмеженість нашої природи потребує Божої сили. За вченням святого Отця, один Бог є початком і джерелом будь-якого життя. Бог – це життя, а позбавлення життя – смерть. Господь є благо, перше і найдосконаліше з благ. Тому наша обмежена природа, все необхідне для спасіння, має отримувати від Бога. Він – помічник для неї, а суперник її – диявол, що бореться різними підступами. У процесі духовного вдосконалення на християнина чекають значні труднощі та подвиги. Тому благодать, як допоміжна сила Бога, необхідна для того, хто

¹²⁷ Рейзмир. *Учення святителя Василя Великого о духовном совершенствовании*, 36–37.

¹²⁸ *Святитель Василий Великий, Архиепископ Кесарии Каппадокийской Творения*. Т. I, 463.

¹²⁹ Катрій. *Перлини Східних Отців*, 63.

¹³⁰ Рейзмир. *Учение святителя Василя Великого о духовном совершенствовании*, 40.

¹³¹ Єроніма. *Святий Василій Великий. Життя і твори*, 99.

спасається, упродовж усього його життя. Вона є актом найбільшої любові Бога до людини і Його опіки про занепалого грішника. Вона закликає, збуджує, здійснює та закінчує духовне зростання християнина¹³².

Отже, процес подолання пристрастей починається з самопізнання в обставинах тиші та глибокої молитви, через яку душа з'єднується з Богом та відкривається на Божу благодать. У цій злуці під подихом Святого Духа у ній удосконалюється та дозріває любов, до якої прямує аскет¹³³.

¹³² Рейзмир. *Учение святителя Василия Великого о духовном совершенствовании*, 37.

¹³³ Пекар. *Досконалий християнин*, 201.

РОЗДІЛ 2

ВЧЕННЯ ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО ПРО АСКЕЗУ ТА ПРАКТИЧНІ ВКАЗІВКИ ЩОДО ЇЇ ЗВЕРШЕННЯ

Духовне життя потребує аскези – боротьби особи проти бунтівної природи. Водночас цей фундаментальний для духовного зростання подвиг неможливо здійснювати самотужки, а лише в глибокому єднанні та спілкуванні з Творцем. Через аскезу християнин відвертається від бунту й самообожнення і стає на шлях «боротьби» з пристрастями, рішуче застосовуючи силу волі для оновлення своєї природи з метою повернення їй первісного Божого образу й досягнення стану екзистенційної абсолютності.

Особливість вчення Василя Великого про аскезу полягає в тому, що воно побудоване на Святому Письмі, яке завжди було для святого дороговказом духовного життя. Підґрунтя, на якому Василій Великий вибудував свою систему аскетичного життя – догматичне.

В цьому розділі розглянемо, як саме екзегет розумів аскезу, у чому вбачав її суть, мету, мотиви та засоби, а також приділимо значну увагу висвітленню богословських основ християнського ідеалу Василя Великого, важливих для здійснення аскетичного подвигу.

2.1. Розуміння аскези в морально–аскетичній доктрині Василя Великого

Питання аскетизму становило для Василя Великого нагальну потребу духу, було головною стихією та предметом його занять. Захопившись цією формою життя ще в юності, святий не залишав її і до самої старості – до смерті¹³⁴. Про суть значення аскези богослов залишив багату літературну спадщину: 1) догматичні праці; 2) аскетичні твори; 3) гомілії та бесіди; 4) листи.

Твори, в яких найповніше викладено його аскетичну доктрину, це:

¹³⁴ Там само.

- «Науки Про Божий Суд», «Про Віру» – подають догматичні підстави аскези Василя Великого;
- «Моральні Правила» (числом 80) – окреслюють головні засади християнського, які базовані на Святому Письмі;
- «Ширші Правила» (числом 55) і «Коротші Правила» (числом 313) – обіймають приписи та спосіб чернечого життя у спільноті; «Аскетичні Науки» й вибрані листи – пригадують вірним високий ідеал християнського життя та заохочують їх практикувати євангельську аскезу¹³⁵.

Слово «аскезіс» (ασκησις), від якого походить теперішнє слово «аскетизм», походить від дієслова ασκεω, що означає «майстерно» і «старанно» переробляти, обробляти первинну сировину, прикрашати і у всьому цьому вправлятися. В минулому атлети для успішного і майстерного виконання поставлених завдань, пов'язаних із їхньою професією, постійно вправляли свої навички і разом з тим дотримувались суворого, стриманого способу життя. На основі цього їх називали аскетами – ασκηται¹³⁶.

У Святому Писанні все життя християнина називається боротьбою, зусиллям для досягнення Царства Небесного. В Євангелії від Матея знаходимо такі слова: «Від часів Йоана Христителя і понині Царство Небесне здобувається силою; і ті, що вживають силу, силоміць беруть його» (Мт 11,12). Подібно пише і євангелист Лука: «Силкуйтеся ввійти через тісні ворота, багато бо, каже вам, силкуватимуться ввійти, але не зможуть» (Лк 13,24). Тож, християни повинні мужньо боротися зі всіма перешкодами на шляху до Христового Царства, приміряючи на себе образ мужніх атлетів, борців з їх аскетизмом¹³⁷. Апостол Павло висвітлює цю аналогію у посланні до Коринтян. Він пише:

Хіба не знаєте, що ті, які біжать на перегонах, біжать усі, але лиш один бере нагороду? Біжіть так, щоб її досягнути! Кожний змагун стримується від усього; однак ті – щоб тлінний вінець здобути, а ми нетлінний. Тож і я біжу, та не як навманці; веду кулачний

¹³⁵ Пекар. *Досконалий християнин*, 45.

¹³⁶ Сміх В. *Значення аскези в духовному житті людини* // kрba.edu.ua (02.11.2022).

¹³⁷ Сміх В. *Значення аскези в духовному житті людини*.

бій, не як повітря б'ючи, а умертвляю своє тіло і поневолюю, щоб проповідувати іншим, я сам, бува, не став непридатним (1 Кор 9,24–27).

Суттю християнської аскези є боротьба з лихими думками та пристрастями, набуття чеснот. Пристрасті дуже часто порівнюють з нищівною хворобою. Той, хто не чинить опір пристрастям та не веде боротьбу з ними, подібний до міста без оборонних мурів, якого грабує кожний без найменшого спротиву. Коли людина не чуває над собою, то впускає у себе злих духів, які перевертають та грабують розум, захоплюють в полон думки та скеровують до марнот цього світу. Тому християнин повинен намагатися подолати пристрасті, звільнитися від них¹³⁸.

Свобода від пристрастей (грецькою «апатея») є передумовою християнської досконалості. Боротьба з пристрастями охоплює три складові: усвідомлення, спротив і викорінення. Людський розум, просвічений благодаттю, усвідомлює пристрасть; згодом спротив їй чинить людська воля, яка перебуває у співдії з Божою благодаттю; а викорінення пристрасті стає вінцем духовної боротьби і знаком зцілюючої дії благодаті. Апатею, свободу від пристрасті, зміцнюють аскетичні вправи, джерелом яких є любов до Бога, що здатна подолати усі пристрасті та об'єднує всі сили людини під владою Святого Духа¹³⁹.

Аскетизм – це явище людського життя, яке в той самий час може бути назване явищем старим і новим: старим тому, що його історія бере початок ще за кілька століть до Різдва Христового; новим – через те, що актуальності не втрачає досі. Все частіше аскетизм стає об'єктом зацікавлення як простих людей, так і осіб з філософським складом розуму. У Стародавньому світі представниками аскетизму були індійці, чому й досі Індія вважається батьківщиною, колискою аскетичних шкіл. Незадовго до Різдва Христового велика кількість аскетів налічувалася у всіх країнах тогочасного світу, але особливо багато їх перебувало в єгипетських пустелях; подвижники, що населяли ці місця, називалися терапевтами, тому що подібно до лікарів

¹³⁸ Синод єпископів УГКЦ. *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, 248–249.

¹³⁹ Синод єпископів УГКЦ. *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, 249.

духовних, спостерігали за душами людей, які приходили до них, і лікували їх від злих пристрастей, а також тому, що служили Богу серцем чистим і щирим¹⁴⁰.

Розглядаючи погляди святого на аскетичне життя, бачимо, що Василій Великий надавав йому неабияке значення. Цей шлях він називав «шляхом Царя–переможця»¹⁴¹. По–перше, тому що він є шлях найголовнішим і йдучи ним людина стає царем свого життя, здатною керувати пристрастями і перемагати спокуси. По–друге, тому, що ним йшов Сам Ісус Христос, коли прийняв на Себе людське тіло. По–третє, тому, що цей шлях приводить всіх до Царя – Бога. Інший епітет, який застосовував до аскетичного життя Василій Великий, – це «життя ангельське»¹⁴². Підставою для такого порівняння слугувало те, що подвижник, подібно до безпристрасних ангелів, намагається зовсім придушити будь–яку думку про пристрасті і не розважати над ними, щоб не підкоритись тілесним бажанням, а «невпинно занурюється в Боже споглядання». Звідси – горе аскету, якщо він, забувши гідність свого подвигу, оскверниться людськими пристрастями; тоді він «подібний» буде «шкірі рисі», у якої вовна не зовсім біла і не зовсім чорна, але поцяткована сумішшю різних кольорів і не зараховується ні до чорних, ні до білих¹⁴³.

Визначаючи завдання та сутність аскези як шляху до порятунку, святий Василій бачить його у відновленні живого союзу з Богом через очищення від пристрастей. Людина створена за образом і подобою Божою, а гріх знівечив красу образу. Бог, який створив людину, є справжнім життям; тому той, хто втратив у собі Божу подобу, втратив і спілкування з життям; а хто є поза Богом, тому неможливо бути в блаженному житті. Отже, як каже святий, «повернімося до первісної благодаті, якої ми позбавлені через гріхи, і коли знову прикрасимо себе за образом Божим, відмовившись від пожадань, уподібнимися Творцеві нашому»¹⁴⁴.

¹⁴⁰ *Что такое аскетизм?* розд.3.

¹⁴¹ Василій Великий. *Морально–аскетичні твори* / перекл. з давньогрецьк. Звонська Л. Львів 2007, 8.

¹⁴² Василій Великий. *Морально–аскетичні твори*, 24.

¹⁴³ *Что такое аскетизм?* розд.3.

¹⁴⁴ Василій Великий. *Морально–аскетичні твори*, 23.

Висвітлюючи детальніше підстави аскетизму, єпископ Кесарії вбачає такі види мотивів, які зумовлюють існування аскетички, її доцільність чи, точніше, її бажаність. Мотиви ці можуть бути означені негативними та позитивними. До перших належать його погляди на диявола і пристрасті як ворогів людського порятунку. До інших – вчення святителя про Бога як джерело істинного і безсмертного життя і про розумну душу¹⁴⁵.

Під засобами аскетизму розуміється сукупність благочестивих вправ, які через боротьбу духа з плоттю мають привести людину до моральної досконалості. На думку богослова, стриманість (поміркваність) і самоправність (або пильність духу) – ось два головних засоби для успішного аскетичного подвигу. Про стриманість як один головних засобів аскетизму Василій Великий, згадує в багатьох місцях свої творів, де старається довести важливість та необхідність цього мудрого правила. Воно відсікає славолюбство, не схвалює перенасичення, і, взагалі, є матір'ю здоров'я¹⁴⁶. «Підкорення й упокорення тіла нічим не досягається так успішно, як завдяки стриманості, яка, неначе вуздечкою, погамовує шал молодості і неприборканість почуттів»¹⁴⁷.

Стриманість – це тілесних похотей і обітниця перед Богом. Вона відводить від усього тлінного і стає шляхом до життя нетлінного. Поміркваність призводить до єднання з Богом, який є поміркваністю як той, хто має все в Собі і тому ні до чого не прагне. Ісус Христос теж може бути названий поміркваністю, будучи Сам виснажений аскетичними подвигами настільки, що ходив по водах і по землі. Він почав Своє явління світу з поміркваності, яке виявлялося не тільки під час посту, а й під час їди... Якби в нас була мала дещиця поміркваності, ми були б вищими за всіх. Через нестримність ангели спали з небес, а поміркваністю люди можуть досягти найвищих ступенів святості¹⁴⁸.

¹⁴⁵ *Что такое аскетизм?* розд.3.

¹⁴⁶ *Так само.*

¹⁴⁷ *Моральні правило стисло – Василій Великий.* розд. *Грунтовно викладені правила у запитаннях і відповідях.* Запитання 16. Відповідь п.1 // www.truechristianity.info (01.12.2022).

¹⁴⁸ Дионисій (Шленов). *Учення св. Василя Великого о воздержании* // bogoslov.ru (03.12.2022).

Святий Василій наводить низку старозавітних і новозавітних прикладів поміркованості, починаючи вже з Адама, який мав не їсти солодкий заборонений плід, щоб показати добро стриманості та удостоїтися плодів терпіння. Поміркованість призводить до споглядання Бога, чого навчав приклад пророка Іллі. Три юнаки погасили силу вогню поміркованістю. Апостол Йоан все своє життя був керований саме помірністю. Усі мученики робили свій подвиг у поміркованості¹⁴⁹.

Тож, поміркованість – це чеснота, яка не зводиться до одних лише негативних обмежень. Якщо сказати коротко, помірність – це шлях, яким святі досягли Бога, шлях діяльного Богопізнання¹⁵⁰.

Неоціненним є значення стриманості, яка приносить великі плоди в духовному житті людини. Стриманість, – читаємо у святого Отця, – є винищення гріха, відчуження від пристрастей, початок духовного життя. Вона приготує вічні блага, знищує жало похоті.. Щодо сутності помірності, то про це святий Василій пише так: «Стриманістю, – пояснює він, – називаємо, зазвичай, не досконале утримання себе від їжі (це буде насильницьке руйнування життя), але утримання себе від солодощів»¹⁵¹. Велику помилку, на думку святого Отця, допускають ті люди, які хочуть звести суть поміркованості до мінімального вживання їжі, що навіть завдає шкоди здоров'ю. Поміркованість має стати силою подвижника, бо ослаблення тіла не веде до подвигів. Як бачимо, поміркованість має слугувати виконанню завдання врегулювання пристрастей¹⁵².

Іншим важливим засобом аскетичного подвигу є зосередженість. Це такий настрій духу, коли людина здатна приділяти позитивну увагу всім функціям свого духовного начала. У такому стані душі дух людини справедливо можна назвати осередком, куди течуть усі духовні рухи, від найвищого до найнижчого, і де вони знаходять свого опікуна. Таким опікуном є розум. Людський розум

¹⁴⁹ Дионисий (Шленов). *Учение св. Василия Великого о воздержании*.

¹⁵⁰ *Так само*.

¹⁵¹ *Моральні правила ґрунтовно – Василій Великий*. розд. *ґрунтовно викладені правила у запитаннях і відповідях*. Запитання 16 пункт 2.

¹⁵² *Что такое аскетизм?* розд.3.

ніколи не дозволяє тій чи іншій пристрасті оволодіти нею, поневолювати людину, роблячи її не царем, а рабом плоті. Знаючи всі згубні наслідки пристрастей, що доводять людину до стану тварини, аскет всіляко намагається викорінити їх як природними, так і благородними засобами (зокрема, покаанням). Найбільше в стані зосередженості або пильності увагу людини повертає гордість або егоїзм. Ця пристрасть є найшкідливішою пристрастю, яка породжує ненормальності в житті та в стосунках між людьми, де під її впливом замість любові й загального добра пропагуються ненависть і егоїстичне щастя. Розум постійно працює над тим, як вирвати з душі це джерело зла людського роду. І, треба сказати, що видимість такого стану часом досягається подвижниками, особливо в молитовному чужванні. Тому, по справедливості, молитву називають ідеальним вираженням зосередженості, коли дух не тільки зайнятий спогляданням предметів вищого порядку, але коли він ще повністю відсікає від свого буття ті начала, які заважають святому молитися¹⁵³.

2.2. Богословські основи християнського ідеалу Василя Великого для здійснення аскетичного подвигу

2.2.1. Свята віра (основа аскези)

Віра відіграє значну роль в духовному розвитку християнина. Згідно з наукою святого Василя Великого, вона є довірою до любові Божої. Невидимий Бог у таємничий спосіб, – навчає єпископ з Кесарії, – дає людині змогу пізнати Себе, завдяки чому стають можливими взаємини між ними. Через віру людина пізнає правду про Бога, входить у духовний світ, усвідомлює Божу велич, красу, доброту й любов та прагне довірити Йому все своє життя¹⁵⁴. Святий пише: «Усе довір'я

¹⁵³ *Что такое аскетизм?* розд.3.

¹⁵⁴ *Чеснота віри в духовному житті* // www.osbm.org.ua (11.10.2022).

покладай на Всемогучу руку Всевишнього Царя, котрий відразу поневолює противників до страху і втечі»¹⁵⁵.

Василій Великий наводить приклад довір'я та любові дітей до батьків, пояснюючи через нього довіру та любов до Бога. Хоча б ми й не знали, що Господь добрий, але лише те, що Він нас сотворив, ми маємо безмежно Його любити і шанувати та постійно пам'ятати про Нього, як немовлята про матір, пояснює святитель і застерігає, щоб не стати безмовнішими за немовлят і жорстокішими від звірів, якщо будемо неприхильними до Творця і чужаками щодо Нього¹⁵⁶.

Через біблійне послання та вчення Церкви людина пізнає, що необхідно для спасіння. У своїх листах до ченців Василій Великий заохочує духовних дітей, щоб усіма їхніми починаннями керувала віра в Бога. Насамперед, – переконує богослов, – потрібно пам'ятати про віру Святих Отців, бо суворість життя, яке не просвічується вірою в Бога, не корисна сама по собі¹⁵⁷. Життя без світла віри в Бога не приносить жодної користі для духовного зростання, так як і визнання віри без добрих діл не може поручити нас Господеві¹⁵⁸.

Що ж таке віра, і що їй властиво? Святитель Василій Великий вчить, що «віра є безсумнівним схваленням того, що ми сприйняли з істинним переконанням і виголосили за Божою благодаттю»¹⁵⁹. Саме таку живу, діяльну і тверду віру показав Авраам, про якого засвідчено, що не засумнівався через невірство, але, зміцнившись вірою, віддавши славу Богові, був переконаний, що Той, хто дав обіцянку, спроможний її виконати (Рим 4,20)¹⁶⁰.

Віра полягає в тому, щоб прийняти вчення про Бога, відкрите самим Богом. Це вчення божественне, яке перевершує людський розум, і тому може бути сприйняте тільки серцевим почуттям, вірою. «Я знаю, що Бог є, – каже святитель

¹⁵⁵ Аскетичні Твори св. отця нашого Василя Великого, 6.

¹⁵⁶ Моральні правила ґрунтовно – Василій Великий. розд. Ґрунтовно викладені правила у запитаннях і відповідях. Запитання 2 пункт 1.

¹⁵⁷ Скурат К. *Наставлення великих Учителей Церкви*. Яхрома 2008, 406.

¹⁵⁸ *Вибрані листи св. Василя Великого*, 203.

¹⁵⁹ Василій Великий. *Гомілії*, 16.

¹⁶⁰ *Так само*.

Василій Великий, – але якою є Його сутність, – це вище розуміння. Тож як рятуюсь? – Через віру¹⁶¹. Тому слова, сказані Господом, не повинні сприйматися з ваганням і сумнівом, але з безсумнівною вірою в те, що всяке слово Боже істинне і всесильне, хоча б навіть природа запевняла нас у протилежному. У цьому, власне, і подвиг віри, – вчить святий¹⁶².

Що властиве вірі? Безсумнівна впевненість в істині Богом натхнених слів, якої не можуть похитнути жодні міркування, породжені законами природи, чи вдавене благочестя¹⁶³. Для каппадокійського єпископа, «простота» є основною характеристикою Біблії та принципів віри. Ось чому читання Богом натхнених сторінок має послужити для прийняття істини віри¹⁶⁴. Тому відкидати щось із написаного у Святому Письмі або вводити щось нове, вигадане своїм розумом, є явне відпадання від віри і викриття своєї гордості.

Щоб успадкувати вічне блаженне життя і ще в цьому, земному, житті насолодитися передчуттям благ небесних¹⁶⁵, християнин, за вченням святого Василя Великого, повинен бути наполегливим у вірі і не проявляти слабкості, щоб не відступати від добрих справ¹⁶⁶.

На думку богослова, шляхом духовного вдосконалення повинна керувати віра в Бога, а супроводжувати її має блага надія, щоб вірою зміцнювати нам у собі душевну силу, а доброю надією порушувати в собі старанність до добра. Але в справі духовного вдосконалення ніяка добра справа не може відбутися без «допомоги згори», а допомога, що приходить згори, як учить святий, і подається за вірою¹⁶⁷. Ті, хто не має віри, не отримують і Божественної благодаті – сили, що дає основу до здійснення добрих справ¹⁶⁸.

¹⁶¹ Рейзмир. *Учення святого Василя Великого о духовном совершенствовании*, 6.

¹⁶² *Перелік моральних правил*. Правило 8.

¹⁶³ *Так само*, Правило 80 глава 22.

¹⁶⁴ Пекар. *Досконалий християнин*, 79.

¹⁶⁵ Рейзмир. *Учення святого Василя Великого о духовном совершенствовании*, 7.

¹⁶⁶ *Перелік моральних правил*. Правило 39.

¹⁶⁷ Рейзмир. *Учення святого Василя Великого о духовном совершенствовании*, 6.

¹⁶⁸ Скурат. *Наставлення великих Учителей Церкви*, 406.

Жива віра є даром Божим і дається вона тим, хто всією душею шукає в житті істину і жадає пізнання Христа¹⁶⁹. Віра в Христа служить ризою для християнина, що покриває неподобство гріха, бо як говорить апостол Павло, – «Всі бо ви, що у Христа христилися, у Христа одягнулися» (Гал 3, 27)»¹⁷⁰.

Отже, якщо в основі аскетичного подвигу і духовного життя лежить віра, то починається воно з покаяння, з усвідомлення своєї гріховності та твердої постанови більше не грішити¹⁷¹.

2.2.2. Страх Господній (початок аскези)

Кожен християнин, на думку Василя Великого, повинен досконало виконувати Божі заповіді і робити це з надприродної любові. Початком аскези святий вважає страх Господній, який є також початком премудрості¹⁷². Для тих, хто ще недостатньо затверджений у побожності, корисніше використовувати навчання, побудоване на основі страху, за настановою премудрого Соломона, який сказав: «Острах Господній – початок мудрості» (Прип 1,7), а для тих, хто вже здатний прийняти тверду їжу догматів, потрібні ширші заповіді, в яких досягається вся істина про любов Христа¹⁷³.

Душі, які бажають спілкуватися з мудрістю, повинні бути очищені страхом Божим, бо кидати таємниці спасіння перед першим ліпшим і приймати однаково всіх, хто не має ані чистоти життя, ані випробуваного і здорового розуму, означало б вливати в нечисту посудину дорогоцінне миро. Тому «Острах Господній – початок мудрості» (Прип 1,7), а він є очищенням душі, за словом пророка і царя Давида, який молився так: «Тіло моє тремтить від страху перед тобою» (Пс 118, 120). Де вселився страх Божий, там перебуває душевна чистота, бо звідти біжить усякий порок і всякий безбожний вчинок. Так і тілесні члени,

¹⁶⁹ Рейзмир. *Учення святителя Василя Великого о духовном совершенствовании*, б.

¹⁷⁰ Скурат. *Наставления великих Учителей Церкви*, 406.

¹⁷¹ *Так само*, 407.

¹⁷² Пекар. *Досконалий християнин*, 84.

¹⁷³ Рункевич С. *О добродетелях и подвигах по творениям святого Василия Великого*. Розділ *Страх Божий* // www.azbyka.ru (01.12.2022).

пригнічені страхом, не можуть пориватися на справи непристойні. Як людина, у якої встромлені цвяхи, утримується болем і залишається в бездіяльності, так і заціпенілий страхом Божим не може і очей звести на негоже, ні рук простягати до недозволеного і, взагалі, не може чинити у великому чи малому всупереч своєму християнському обов'язку, мовби будучи пронизаним незримим болем – очікуванням загрозливих покарань¹⁷⁴.

Блаженна душа, яка день і ніч не має іншої турботи, окрім думки про те, як вона у великий день, коли все творіння стане праведному Судді, дасть звіт у своїх справах і відповідь за своє життя! Хто має завжди в себе перед очима душі цей день і годину і думку про виправдання на необманному Суді, той небагато грішитиме, тому що ми грішимо головним чином через брак Божого страху. А в кого в душі ясно надруковано очікування страшного судного дня, тому страх, що живе в ньому, не дає можливості робити погані вчинки, не допускає і думок гріховних. Тож, підсумовує святитель: «Пам'ятай же завжди про Бога і май у серці страх Божий»¹⁷⁵.

Василій Великий навчає, що пам'ять про страшний і неминучий суд повинна зайняти вагоме місце в житті досконалого християнина. Страх Господній – це початок очищення душі. Християнин, який керується Божим страхом, старається очиститися від гріха за всяку ціну. Роздумуючи уважно над судом Божим, він нізащо в світі не наважиться чинити те, що Богові не до вподоби, а, навпаки, старатиметься старанно виконувати волю Божу, пам'ятаючи, що Бог суворо судитиме його за всі діла¹⁷⁶.

Як можна вселити страх Божого суду? За самою природою очікування чогось небезпечного робить страх. Так, боїмося і звірів, і начальників, чекаючи від них чогось поганого. Тому, якщо хтось твердо вірить, що погрози Господні про покарання грішникам істинні і чекатиме, що і йому доведеться звідати їх невідворотно за гріхи свої, то він і боїтиметься суду Божого¹⁷⁷. В проповіді про

¹⁷⁴ Святитель Василій Великий, *Архиепископ Кесарии Каппадокийской Творения*. Т. I., 975.

¹⁷⁵ Рункевич. *О добродетелях и подвигах по творениям святого Василия Великого*. Розділ *Страх Божий*.

¹⁷⁶ Пекар. *Досконалий християнин*, 84.

¹⁷⁷ Рункевич. *О добродетелях и подвигах по творениям святого Василия Великого*. Розділ *Страх Божий*.

Псалми пояснюється поняття страху. Йдеться не про чуттєвий страх, що веде людину до боязливості, а про спасенний страх, що введе до святості. Почуттєвий страх походить від пристрастей і спричиняє неспокій в душі, навчає святитель. Тому він є шкідливий для духовного життя, а страх, що постає з побожності, стає корисним¹⁷⁸.

Стосунки людини з Богом святитель класифікує за трьома ступенями: рабство, найом та синівство. Страх покарання спричиняє ухиляння від зла, каже святий, тоді буваємо в стані рабському, або, ганяючись за вигодами нагороди, виконуємо наказане заради власної користі і тим уподібнюємося найманцям, або виконуємо заповіді заради самого добра і з любові до Того, хто дав нам закон, радіючи, що удостоїлися служити такому славному і доброму Богу, і в такому разі буваємо в стані синів¹⁷⁹.

Страх Божий необхідний на всіх щаблях духовного життя людини. Але страх початковий, страх «рабський», який наводить страх покарання за гріх, необхідний лише на початку духовного життя, бо сприяє пробудженню грішника. Цей страх не затримується в душі при духовному вдосконаленні людини і є початковим інструментом для приборкання пристрастей. Страх Божий, що вселився при освячуючій дії благодаті, розчулює, тобто є станом втішним, будучи ніби благодатним свідченням охорони душі людини. Він народжується від любові до Бога і перебуває в нерозривному союзі з нею¹⁸⁰.

Отже, за вченням Василя Великого, страх Господній повинен навертати грішника на спасенну дорогу, додавати сили християнинові і заохочувати його боротися з пристрастями. Однак, святитель застерігає, щоб, тримаючи в пам'яті образ Божого суду, каятник не впав у розпуку, тому пригадує про Боже милосердя¹⁸¹.

2.2.3. Надія (заохочення до подвигу)

¹⁷⁸ Пекар. *Досконалий християнин*, 84.

¹⁷⁹ Рейзмир. *Учення святителя Василя Великого о духовном совершенствовании*, 83.

¹⁸⁰ *Так само*, 83–84.

¹⁸¹ Пекар. *Досконалий християнин*, 86.

Василій Великий вбачає в аскезі духовну боротьбу, під час якої аскет має підносити своє серце вгору, пам'ятаючи про вінець небесної слави, нагороду вічного життя. У листах богослов зазначає, що, аби здобути нагороду вічного щастя, потрібно, щоб підтримкою до ревношого духовного життя стала надія—Христових обітниць. Посилаючи одного свого кандидата до монастиря, Василій просить вказати не тільки на всі труднощі та невгоди чернечого життя, а підтримати обітницею надій, які дані Господом тим, хто достойний Його¹⁸².

На думку єпископа Кесарії, з чеснотою віри завжди тісно пов'язана чеснота надії. Всім нехай керує віра в Бога і нехай супроводжує її добра надія, щоб людина вірою зміцнювала душевну силу, а благою надією збуджувати в собі старанність до доброго. Бо людський намір до доброго не може здійснитися без допомоги згори, а вища благодать не зійде на того, хто не прикладав належного старання. У здобуванні чесноти має з'єднатися людська старанність і Божа допомога, яка по вірі приходить з гори¹⁸³.

У щоденному житті людина піддається настроям і пристрастям, які роблять її нестійкою. Надія є опорою в боротьбі зі спокусами, завдяки чому людина може зміцнюватися у вірі й долати життєві перешкоди. Надія сприяє духовному росту, бо це пам'ятання про присутність і близькість Бога, про Його опіку і турботливість¹⁸⁴. В листі 174 святий акцентує, що надія повинна бути в Бозі, як сподівання на Його допомогу, знаючи, що якщо звернемося до Нього чесно й щиро, Він не тільки не відштовхне нас, а ще тієї ж миті, коли промовлятимемо останні слова молитви, скаже нам, що Він з нами¹⁸⁵.

2.2.4. Любов (мета досконалості)

¹⁸² Пекар. *Досконалий християнин*, 86.

¹⁸³ *Симфонія по творенням святих Василя Великого*, 234.

¹⁸⁴ *Чеснота надії в духовному житті* // osbm.org.ua (1.12.2022).

¹⁸⁵ *Вибрані листи св. Василя Великого*, 154.

Василій Великий вважає найважливішою справою аскета плекання любові, яка має бути «знаменням» кожного християнина. Любов в розумінні святого – це завершення аскетичного життя, бо воно тісно єднає християнина з Богом¹⁸⁶. Щоб досягнути мети досконалості, тобто повного єднання з Богом, необхідно пройти певні етапи, одним із яких є пізнання Божої любові за посередництвом сотворених речей ,в собі та ближніх¹⁸⁷. «Коли ти побачиш благородні або дикорослі рослини, водяні чи суходільні, квітучі або без квітів, то треба, щоб ти пізнав у них Божу велич, навіть у найменшій рослині, щоб завжди плекав свій подив та зростав – прошу тебе – у своїй любові до Творця»¹⁸⁸.

Що лежить в основі любові людини до Бога? Святий Василій Великий навчає, що людині властиво прагнути до добра, а Бог є добрий, перше і найдосконаліше Добро. У людини є схильність до правди і ненависть до беззаконня. Тому нам, – каже святий отець, – якщо хочемо, потрібно набути любові до правди і ненависті до беззаконня. Бо для користі розумної душі Бог дав усі здібності: і здатність любити, і здатність ненавидіти, щоб, керуючись розумом, ми полюбили чесноти, а зненавиділи похоті. Любов до Бога за своїм походженням не є плодом лише людських зусиль, але даром доброго Господа. Святитель навчає, що любов до Бога не є чимось набутиим, а вродженим даром, бо вже при створенні людини Господь вклав у її серце своєрідне бажання, яке в собі містить прагнення до спілкування любові¹⁸⁹.

Отже, любов займає головне місце в аскетичній доктрині Василя Великого. На думку богослова, вона повинна оживляти все життя подвижника, заохочувати його до практикування чеснот, а передусім – до поєднання своєї душі з Богом¹⁹⁰. Саме завдяки любові до Господа аскет понад силу намагається сповнити волю Божу з метою якнайбільше прославити Його¹⁹¹.

¹⁸⁶ Пекар. *Досконалий християнин*, 91.

¹⁸⁷ Батрух С. *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*. Львів 2007, 98.

¹⁸⁸ Катрій. *Перлини Східних Отців*, 96.

¹⁸⁹ Рейзмир. *Учення святителя Василя Великого о духовном совершенствовании*, 84–85.

¹⁹⁰ Пекар. *Досконалий християнин*, 99.

¹⁹¹ *Аскетичні Твори св. отця нашого Василя Великого*, 324.

РОЗДІЛ 3

ЗНАЧЕННЯ САМОПОЖЕРТВИ В ДУХОВНІЙ БОРОТЬБІ З ГРІХОВНИМИ НАХИЛАМИ, ПРИСТАСТЯМИ

У цьому розділі розкрито питання самопожертви, яка є найвищим ступенем прояву любові. Той, хто прагне бути світлом світу, той, хто називається християнином, повинен свідчити своїми ділами, які мають бути плодом Божественної любові. Із терміном жертвності зазвичай асоціюються виняткові подвиги, страждання, муки задля блага інших. Однак жертвність – це не тільки героїчна поведінка, а передусім щоденна праця. Вона є невід’ємною складовою служіння і характеризується готовністю відмовитися від своїх уподобань, щоб підпорядкувати свої законні та природні бажання Божій волі. Це виняткова протилежність егоїзму, зосередженості на власному «я», його потребах та інтересах. Це вихід у світ Іншого, шлях діяльної любові і практичної аскези. Особливу увагу звернемо на самопожертву через призму братньої любові, відречення від своєї волі та служінням ближнім, що постають невід’ємними складовими щоденної духовної боротьби християнина.

3.1. Братня любов як вияв жертвності

Відкинення гріха, проявом чого є життя в чеснотах, допомагає людині пізнати велич Божого милосердя. Це любов Бога до людини сповнена турботи про життя людини і також про її спасіння. Прояви Божої любові необхідно вчитися розпізнавати, а також боротися з перешкодами і сумнівами, які затемнюють усвідомлення Божої доброти. Кожна людина охоплена Божою любов’ю, а отже, якщо кожен зокрема є дитиною Божою, то звідси випливає висновок, що всі люди – брати¹⁹².

¹⁹² Батрух. *Модель християнського життя у творах св. Василя*, 102.

Християнська любов вимагає від нас поводитися з ближніми так, як ми хочемо, щоб вони ставилися до нас. Як магніт притягує залізо, так і наша щира любов повинна викликати та приваблювати взаємну любов ближніх¹⁹³. Святий Василій прагне, що така любов панувала і в його монастирях. Для цього наводить метафоричний приклад тіла людини. Якщо один член тіла зазнає терпіння, то і все воно зазнає болю¹⁹⁴. Так і у взаєминах між людьми. Де не має любові, там вкрадається ненависть. Бо, як каже святий Йоан: «Бог є любов» (Йо 1,4–16). Той, хто любить, має в Бога в собі, а той, хто ненавидить, живить у собі диявола¹⁹⁵.

Любов до ближнього – це критерій правдивого навернення та покликання кожного християнина, за розумінням Василя Великого. Це властивість, яку людина отримує як завдаток від Бога¹⁹⁶. «Бо які зерна вклав у нас сам Господь, то, відповідно, і таких бажає плодів, кажучи: “Нову заповідь даю вам, щоб ви любили один одного” (Йо 13,34)»¹⁹⁷.

Поєднання з Богом, проявляється у щоденному житті у взаєминах з іншими. Згідно з наукою Отця Церкви, серце і розум християнина, який живе в Божій благодаті, вільні від ненависті і гріха. Отже, той, хто має правдиву любов до ближнього і прагнення добра, поєднаний з Богом¹⁹⁸.

За Василієм, прояви цієї любові є співчуття, негнівливість, милостиня, допомога в щоденних обов'язках – це все складає духовне багатство християнина, за допомогою якого той прямує шляхом досконалості. Хто не допомагає ближньому, не подає милостині, той не спасеться. Чинити добро, бути жертвним і чуйним до інших – це невід'ємна властивість любові до ближнього. «Отримавши у спадок землю, приноси плоди, – навчає великий святий, – щоб ти не став гіршим від неживого. Вона виростила плід не для власного задоволення,

¹⁹³ Рункевич *О добродетелях и подвигах по творениям святого Василия Великого*. Розділ II. *Любовь к ближнему*

¹⁹⁴ Пекар. *Досконалий християнин*, 172.

¹⁹⁵ *Аскетичні Твори св. отця нашого Василя Великого*, 137.

¹⁹⁶ Батрух. *Модель християнського життя у творах св. Василя*, 109.

¹⁹⁷ *Моральні правила ґрунтовно – Василій Великий*. розд. *ґрунтовно викладені правила у запитаннях і відповідях*. Запитання 3.

¹⁹⁸ Батрух. *Модель християнського життя у творах св. Василя*, 109.

а для вашого служіння. А ти, хоч і покажеш плід добра, то і забереш собі, бо діяння добрих справ повертається тому, хто дає»¹⁹⁹.

Співчуття до бідних має виявлятися в добрих вчинках, словах підтримки. Слабких душею більше втішить справжня милостиня, ніж заклик мужньо і принизливо зносити злидні, навчає святий²⁰⁰.

Із заповіді Господньої про любов до ближнього, на яку посилається святий, – «Люби ближнього твого, як себе самого» (Мт 22,39), – народжується прагнення забезпечити всіх нужденних необхідними засобами для життя. Бо накопичення матеріальних благ однією людиною за умови, коли інша позбавлена необхідного для прожиття, свідчить про брак любові. Чим більше багатства у людини, – каже святий, – тим менше любові у неї. Справжній християнин знає, що земні блага дані йому Богом як допомога до життя, а не як дорога до зла, для відкуплення душі, а не як причина смерті²⁰¹.

Щоб творити діла милосердя, непотрібно бути заможним, але насамперед потрібно мати щире серце, бо любов – це самопожертва, що впливає не із надлишку, а зі щирого бажання допомогти. Милосердя і турбота про інших є свідченням того, що людина прямує шляхом досконалості. Того, кого Бог підносить до досконалості, Він вчить і утримуватися від злих справ, і дбати про милосердя до ближнього²⁰², – навчає Василій Великий.

Братня любов, за словами святого, повинна бути також лагідною. Лагідність – це найвищий ступінь приязні, ніжне бажання та делікатність духа особи, яка любить, до того, кого любить. Щоб братня любов була щирою та лагідною, християни повинні гаряче любити один одного щирим серцем, тобто бути супроти себе лагідним²⁰³.

Василій Великий наводить приклад для наслідування братньої любові. Ним сам Ісус Христос, який заповідав: «любили один одного, як я вас полюбив! Ніхто

¹⁹⁹ Рейзмир. *Учення святого Василя Великого о духовном совершенствовании*, 92.

²⁰⁰ *Так само*, 92.

²⁰¹ *Так само*, 93.

²⁰² *Так само*.

²⁰³ *Аскетичні Твори св. отця нашого Василя Великого*, 332–333.

не спроможний любити більше, ніж тоді, коли він за своїх друзів життя віддає» (Йо 15,12–13). Навіть якщо потрібно життя віддати, то наскільки є кінченіше виявляти свою зичливість у щоденних справах не через людські обов'язки, але щоб подобатися Богові, а братам принести користь²⁰⁴.

Як же пізнати правдиву любов? Вона, на думку богослова, має дві чудові властивості: сумувати і страждати через те, що інша людина зазнає шкоди, а також радіти і працювати для її користі. Тому блаженний, хто плаче над грішником, який піддається страшній небезпеці, а радіє над тим, хто чинить добро, хто, як написано, набуває незрівнянні блага²⁰⁵.

Співчуття – це найвищий ступінь любові; жертвування себе за інших – це наслідування апостолів і самого Господа нашого Ісуса Христа. Все Його земне життя було справою милосердної любові. Він близько до серця брав кожне людське лихо, кожен людську потребу. Він ходив, роблячи добро та зцілюючи всіх (Ді 10, 38)²⁰⁶.

Співчуття до ближнього має найбільше проявлятися тоді, коли ближньому загрожує втрата вічного життя. Людина, яка любить ближнього, не може байдуже дивитися на його гріхопадіння²⁰⁷. «На грішників не треба дивитися байдуже, – навчає Василій Великий, – але сумувати й плакати над ними»²⁰⁸. Ми зобов'язані дуже піклуватися про тих, хто найбільше цього потребує. Того, хто підпав під владу диявола і потрапив у його полон, ми повинні з усією старанністю визволити від ворога душі і повернути до наслідування Христа²⁰⁹.

Істинно люблячому християнину властиво сумувати і переживати за недоліки брата та радіти його успіхам. «При кожному успіху ближнього свого веселися і прославляй Бога, тому що його успіхи є твої, а твої – його»²¹⁰, – навчає екзегет.

²⁰⁴ Пекар. *Досконалий християнин*, 176.

²⁰⁵ *Аскетичні Твори св. отця нашого Василя Великого*, 309.

²⁰⁶ Рейзмир. *Учення святителя Василя Великого о духовном совершенствовании*, 93–94.

²⁰⁷ *Так само*, 94.

²⁰⁸ *Перелік моральних правил*. Правило 52.

²⁰⁹ Рейзмир. *Учення святителя Василя Великого о духовном совершенствовании*, 94.

²¹⁰ *Моральні правило стисло – Василій Великий*. Запитання 175.

За вченням святителя, велич християнської релігії не тільки в тому, що вона вчить любити свого ближнього, брата, але й у тому, що вона наказує любити ворогів. Ворогу властиво шкодити навмисно. Хто навмисно робить шкоду, може бути названим ворогом, а передусім – грішником. Оскільки людина складається з душі й тіла, то будемо любити ворогів як душею, картаючи і навчаючи їх та в будь-який спосіб доводячи до навернення, так і тілом, виявляючи їм любов добрими ділами, особливо ж коли вони потребують необхідного для життя. Любов до ворогів можлива. Її показав і засвідчив сам Господь, коли явив любов Отця і Свою власну в послуші «аж до смерті» (Флп 2,8) заради ворогів, а не заради друзів, як свідчить апостол Павло, говорячи: «Бог же показує свою любов тим, що Христос умер за нас, коли ми ще були грішниками» (Рим 5,8)²¹¹. Апостол і нас закликає до того ж, кажучи: «Будьте, отже, послідовниками Бога, як любі діти, і ходіть у любові, за прикладом Христа, що полюбив вас і видав себе за вас, як принос та жертву приємну Богові запаху» (Еф 5,1–2). Благий і Справедливий Господь не наказав би нам любити ворогів, якби не обдарував нас такими здібностями. І Він показав, що така здатність належить нам за природою. Адже і звірі за природою люблять тих, хто чинить їм добро. А вороги ще більше, ніж друзі, сприяють нашому уподібненню Господеві, який сказав: «Блаженні ви, коли вас будуть зневажати, гонити та виговорювати всяке лихе слово на вас, обмовляючи мене ради. Радуйтеся й веселіться, бо нагорода ваша велика на небі» (Мт 5,11–12)²¹².

Такої самої любові Спаситель вимагає і від людей. Любов аж до смерті, – каже святитель Василій Великий, – ми повинні виявляти без будь-якої різниці і до праведних, і до грішних (Рим 5,8; 1 Сол 2,7–8)²¹³. Найвища міра прояву любові, яка доступна людині в межах земного життя, – це пожертвування своїм життям в ім'я благополуччя, спасіння ближніх. Взявши за приклад слова і вчинки

²¹¹ Аскетичні Твори св. отця нашого Василя Великого, 310.

²¹² Рейзмір. Учення святителя Василя Великого о духовном совершенствовании, 95–96.

²¹³ Аскетичні Твори св. отця нашого Василя Великого, 314.

Ісуса Христа, святий одразу додає, що потрібно вважати на душу і старанно виконувати кожному правило, метою якої є догодити Богові, а не собі²¹⁴.

Таким чином, любов до інших здійснюється заради любові, з метою догодити Богові. Хто не любить брата, той не любить і Бога. Якщо ми любимо ближніх, які з'єднані з нами братськими узами як носії Божого образу, то й Господь у нас перебуває, як у храмі Своїм, і любов Його досконала є в нас (1 Йо 4,12). Любов до Бога і водночас байдужість і ненависть до людей несумісні.

3.2. Відречення від своєї волі

Беручи за основу слова зі Святого Письма, Василій Великий вимагає від аскета повного відречення, передусім – відречення власної волі. Цю науку святий виклав у восьмому «Ширшому Правилі», яке опирається на слова євангелиста: «Коли хтось хоче йти за Мною, нехай зречеться себе самого, візьме свій хрест і йде за Мною» (Мт 16,24), а також на словах: «Так і кожний з вас, хто не зречеться всього, що має, не може бути моїм учнем» (Лк 14,33). Ці слова стосуються багатьох речей, яких потрібно відректися, а саме: від диявола та його спокус, від пристрастей тіла та зв'язків по крові, від товариств людей з недобрим звичкам, що становлять перешкоду повному виконанню Євангелія для спасіння²¹⁵.

Зречися себе, щоб скинути із себе стару людину з її ділами (Кол 3,9), яку розпалюють звабліві пристрасті (Еф 4,22) – ось завдання християнина. Таке зречення від зовнішніх речей (власності, пустої слави, життєвих звичок) показали Христові учні Йоан та Яків. Полишивши свого батька Заведея та рибацьке ремесло, вони пішли слідом за Христом. Приклад зречення подає і апостол Матей, який покинув митарську службу і пішов за Господом. Хто бажає йти за Христом, не може любити професію, друзів чи родичів більше, ніж Бога, не може керуватися тілесним і занедбувати те, що корисне для душі. Хто слідує

²¹⁴ Рейзмир. *Учення святих Василя Великого о духовном совершенствовании*, 96.

²¹⁵ Пекар. *Досконалий християнин*, 122.

за Христом, той чинить добрі діла, незважаючи на людський осуд чи насмішки, не відступає перед погордою²¹⁶.

Отже, відречення – це скинення всіх людських вузлів матеріального, дочасного життя й звільнення від обов'язків супроти нього. Воно робить нас здатними вступити на дорогу, що веде до Бога. Відречення від світу, – каже Василій Великий, – це перенесення людського серця до небесного способу життя. Без такого відречення не можна жити за Христовим Євангелієм. Бо як же серед багатства і життєвої журби, серед прив'язаності до світу і життєвих звичок набути покору, свободу від гніву, смутку, земних турбот і від всіх хвилювань душі²¹⁷.

Як Христос прийшов на землю, щоб чинити не свою волю, а волю Творця, так і християнин повинен сповняти не свою волю, а волю Божу. Відречення від себе і своєї волі – це найкраща та найважча жертва, яку святий Василій Великий вимагає від свої ченців. Отже, послух займає дуже важливе місце у вченні святителя про аскезу, бо він – це заміщення власної волі волею Божою²¹⁸.

Послушність – не примус, не пасивне підпорядкування і не покора, а добровільне погодження із задумом Божим, як зазначає Словник Біблійного Богослов'я²¹⁹.

За вченням Василя Великого, духовний зріст християнина неможливий без досвідченого духовного керівництва. У людському житті дуже потрібна корисна порада, оскільки ніхто не може сам себе задовільнити в усьому, але потребує помічників, особливо при виборі правильних рішень. Це стосується і тілесних потреб, і, набагато більше, – духовних. Людина, яка не має мудрого радника, подібна до корабля без керманіча, покинута на свавілля поривчастих вітрів. Якщо ж при розгляді чогось маловажного ми беремо радників, то як же не шукати нам «духовних радників», коли йдеться про душу і про корисне для

²¹⁶ Аскетичні Твори св. отця нашого Василя Великого, 162.

²¹⁷ Так само, 164.

²¹⁸ Пекар. Досконалий християнин, 139.

²¹⁹ Charles Augrain. Послух / Послушність // Ксав'є Леон–Дюфура та інші. (ред.) Словник Біблійного Богослов'я. Б.м. 2014, 612.

душі? – запитує Отець Церкви. Сама ж про себе людина не може судити безпомилково і неупереджено. Навіть найдосвідченіші лікарі самі не лікують свої хвороби. Наскільки більше в духовних хворобах християнин не може бути собі лікарем. З усього найважче, – каже святитель, – знати і лікувати себе самого, тому що людям вроджене самолюбство, і кожен, за пристрастю до самого себе, перекручує справжній суд. Але краще може пізнавати і лікувати нас інший, тому що пристрасть самолюбства не ускладнює йому справжнє розпізнавання²²⁰. Правди уникають несправедливі, так само, як люди з хворими очима уникають сонця²²¹.

Духовний керівник необхідний християнинові впродовж усього його життя. Часто християнин, ревний спочатку, скоро слабшає від надмірного подвижництва чи власного недбальства. Сьогодні він перемагає пристрасті, а завтра через слабкість духу дозволяє пристрастям полонити його розум і підкоряється їм. Сьогодні він помірковано спонукає природу свою до чесноти, а завтра переходить межі поміркованості. Але і в послабленні, і в надмірності подвигу криється зло, бо чеснота міститься не в надмірності, а в поміркованості. Вона – це середина і пропорційність, тоді як надлишок і схиляння в той чи інший бік виступає з меж чесноти і є вже непоміркованістю і неподобством²²².

Розпізнати це вміло і скерувати душу на правильний шлях може лише досвідчений духівник, якому християнин–подвижник ввіряє свою волю, зобов'язуючись послухом. Святитель порівнює християн із мореплавцями. Як мореплавцям для благополучного плавання потрібні вітри, так і нам потрібна людина, яка керувала б і безпечно переправила нас через «бурхливе море». Духовний керівник для святителя є, по–перше, вуздечкою для юності, а згодом – допомогою у здобуванні чеснот. А це може зробити такий розум, який незалежно оцінює, що є добре, а що шкодить духовному зросту. Василій акцентує, що люди з давніх–давен звикли до видовищ, необережні на

²²⁰ Рейзмир. *Учення святителя Василя Великого о духовном совершенствовании*, 46–47.

²²¹ Рункевич С. *О добродетелях и подвигах по творениям святого Василия Великого*. Розділ Правда.

²²² Рейзмир. *Учение святителя Василия Великого о духовном совершенствовании*, 47.

висловлювання і уявлення, які лукавий вкладає їм у розум, часто піддаються честолюбству і нелегко залишають високі думки про себе. Для незалежної оцінки цього потрібен великий та досвідчений учитель, а також очищення духовного ока, щоб воно змогло дивитись на красу Божої слави. Цей труд святитель вважає справою, що потребує чималих зусиль і приносить важливу користь²²³.

Через Святе Письмо Господь вказує на цей шлях як на необхідний і рятівний: «Спитай у батька, й він звістує тобі, у людей старих» (Втор 32,7); «Не роби нічого, не зваживши думкою» (Сир 32,19). Сам Спаситель узаконює цей шлях, бо Він в особі апостолів сказав усім душпастирям: «хто слухає вас, мене слухає» (Лк 10,16). І святий апостол Яків заповідає всім християнам: «Сповідайте, отже, один одному гріхи ваші й моліться один за одного» (Як 5,16). Ці слова свідчать про те, що кожному християнину, що прямує шляхом до життя вічного, потрібен радник, який допомагав би йому пройти важке й тернисте поле земного життя і досягти Царства Небесного. Але особливо велике значення духовне керівництво набуло серед християн, переважно серед чернечих спільнот. Так, Василій Великий стверджує, що духовна порада є священною справою, єднанням волі, плодом любові, доказом смиренномудрості²²⁴. Богослов писав, що жахливим є стан, коли ні в кому не маємо потреби, слухаємо тільки себе самих як тих, хто здатний порадити найкраще, а зволікаємо відкритися тим, які можуть сказати те, що корисне для нас, і соромимося зізнатися, що вони розумніші за нас у житті²²⁵.

Розвиваючи тему духовного послуху і відречення своєї волі, святитель зазначає, що, коли отримуємо певний наказ і він не суперечить заповіді Божій або сприяє їй, то слід приймати його з усією старанністю як волю Божу, за словом Писання, «терплячи один одному в любові» (Еф 4,2). Коли ж хтось наказує нам що–небудь противне Господній заповіді, щось, що порушує її чи спотворює, тоді слід йому сказати: «Слухатися слід більше Богові, ніж людям!»

²²³ Рейзмир. *Учення святителя Василя Великого о духовном совершенствовании*, 47–48.

²²⁴ *Так само*, 48.

²²⁵ Пекар. *Досконалий християнин*, 118.

(Ді 5,29), пам'ятаючи слова Господні: «Не підуть за чужим вони – втечуть вони від нього, бо не знають голосу чужих» (Йо 10,5)²²⁶.

Щодо вибору духовного наставника, то Василій Великий дає християнинові докладну рекомендацію:

З великою дбайливістю і обдуманістю постарайся знайти чоловіка, який би непогрішно передував тобі в способі життя, добре умів розпоряджатися тим, що походить від Бога, був прикрашений чеснотами і мав свідчення своєї любові до Бога. Найголовніше, йому треба, завдяки любові Христовій, настільки досягти успіху в смиренно мудрості, щоб навіть тоді, коли мовчить, його приклад навчав більше за всяке слово... А навчання те, – писав святий в листі «Нікопільцям», – не стільки вимагає словесної настанови, скільки щоденного прикладу²²⁷.

Отже, за вченням Василя Великого, духовне вдосконалення і порятунок людини – це справа не тільки Бога, але й самої людини, її вільної волі. Якщо християнин у щирому намірі свого серця слухатиметься Господа і виконуватиме Його святі заповіді, буде жити за настановами свого духовного керівника і кориться йому, то він спасеться. «Бо ви добре знаєте, – писав отець юним християнам Фестові та Магнові, – про прихильність до них (духовних наставників) і про Божу поміч, що перебуває у їхніх задумах, як скоро вони приймуть належний напрямок, Бог стане помічником, чи покликано Його чи ні. Людина, котра любить Бога вже сама з себе схильна вчити інших, така старанність навчити чогось корисного буває непереборною, важливо теж, щоб душі учнів були чисті від усякої впертості»²²⁸.

За вченням святителя, духовний отець як наставник і керівник перебуває зі своїми учнями в такому духовному союзі, який створюється заступництвом божественного Слова та благодаттю Святого Духа. Союз цей чисто духовний, тісний, як поєднання батька з дітьми; він має в своїй основі прихильність духовних дітей до свого наставника і батька, беззаперечну слухняність йому та одностайність між ними²²⁹.

Доручаючи себе духовному керівнику через чесноти послуху та покори, християнин вручає себе Богові. Тільки за умов такої духовної взаємодії

²²⁶ Рункевич. *О добродетелях и подвигах по творениям святого Василия Великого*. Розділ *Послушание*.

²²⁷ *Вибрані листи св. Василя Великого*, 181.

²²⁸ *Так само*, 201.

²²⁹ Рейзмир. *Учение святителя Василия Великого о духовном совершенствовании*, 53.

християнин може безпечно пройти тернистий шлях земного життя, досягти духовної досконалості, врятуватися та сповняти не свою волю, а Божу волю.

3.3. Служіння ближнім

Оперши своє правило аскетичного життя на подвійну заповідь любові, а саме: любов до Бога та любов до ближнього, Василій Великий закликав ченців до ревної праці, яка б проявлялася в допомозі іншим. З цього випливала головна мета праці в чернечому подвизі – не власна потреба, а потреба ближніх²³⁰.

В аскетичних творах святитель відповідає на запитання: *У чому суть захланності?* Опираючись на слова Старого Завіту, він твердить, що той, хто дбає про себе більше, ніж про ближнього, є захланним і противиться Божому наказу, бо написано: «Любитимеш ближнього свого, як самого себе» (Лев 19,18), а послуговуючись прикладом із Нового Завіту наводить притчу про чоловіка, який клопочеться своїм дочасним набутком: «А Бог сказав до нього: Безумний! Цієї ж ночі душу твою заберуть у тебе, а те, що ти назбирав, кому воно буде? Отак воно з тим, хто збирає для себе, замість щоб багатіти в Бога» (Лк 12,20–21)²³¹.

На думку Василя Великого, праця і спільне життя потрібні не лише для умертвлення тіла, але для того, щоб любити ближнього, щоб Бог через нас давав немічним братам те, що їм потрібне, за прикладом апостола, який сказав: «У всьому я показав вам, що працюючи, треба допомагати слабосильним» (Ді 20,35). Не можна прикривати лінивість або втечу від праці своїм побожним життям²³². За часів святителя було поширене пустельницьке та спільне чернецтво. Надаючи перевагу спільному чернечому життю перед усамітненим, святий вчить, що поняття любові Христової має одну мету – служіння для потреб ближнього²³³.

²³⁰ Пекар. *Досконалий християнин*, 216.

²³¹ *Аскетичні Твори св. отця нашого Василя Великого*, 257.

²³² Пекар. *Досконалий християнин*, 211.

²³³ Рейзмир. *Учення святителя Василя Великого о духовном совершенствовании*, 137.

Тож, Василій Великий вважає працю кінцевою для здійснення духовного подвигу. З одного боку – це засіб гартування та умиротворення, а з іншого вона служить потребам ближнього, чого від нас вимагає закон любові. Християнин повинен працювати, щоб здобувати собі Боже уподобання і ділом виявляти свою любов²³⁴.

Якщо воля Бога полягає в тому, щоб нагодувати голодного, напоїти спраглою, одягнути голого, то необхідно з усіх сил «творивши власними руками добро, щоб він мав змогу дати тому хто потребує» (Еф 4,28). Отже, якщо так заповідано нам Господом, то зрозуміло, що працювати тільки заради себе забороняється, та не заради потреби ближнього. Згідно з заповіддю Божою, трудитися і працювати треба з великою старанністю, особливо тому, що Господь піклується про тих, хто присвятив себе Йому та обіцяє за це Царство Небесне²³⁵.

Сам Василій Великий був людиною праці і служіння ближньому, і цього навчав своїх учнів. Святитель особливо піклувався про хворих, дбав про голодних, приймав подорожуючих, опікувався бідними, сиротами, заступався за скривджених. Його серце було відкрите на людські страждання і намагалося зарадити кожній людській потребі. В околиця міста Кесарії святитель заснував ціле містечко добродійних закладів, яке згодом отримало назву «Василіяда»²³⁶.

Сам Василій Великий жив у простоті та бідності, вкладаючи всі свої кошти у справи благодійності. Скрізь при церквах він засновував лікарні, сиротинці. Хоч до лікарень було запрошено лікарів, але першим лікарем і навіть санітаром був архієпископ. Він сам доглядав за хворими та прокаженими, подаючи приклад християнської самовідданості²³⁷. Святий Григорій, близький товариш Василя Великого, каже, що в інших людей є знамениті кухарі, смачно приготовлені страви, розкішні столи, розкішна одіж, а у Василя Великого – недужі, лікування ран, наслідування Христа. Велику частку свого особистого зацікавлення, уваги, грошей святий присвячував заснуванню добродійних установ, але в його листах

²³⁴ Пекар. *Досконалий християнин*, 212.

²³⁵ Рункевич. *О добродетелях и подвигах по творениям святого Василия Великого*. Розділ Труд.

²³⁶ Пекар. *Досконалий християнин*, 223.

²³⁷ Рейзмир. *Учение святителя Василия Великого о духовном совершенствовании*, 168.

мало сказано про цю частину діяльності. Вірний товариш Григорій, натомість, присвячує їй уже першу частину свого надмогильного слова, в якому підкреслює, що його духовний соратник, хоч був шляхетного походження, однак не цурався обнімати нещасних, наче братів²³⁸.

Служіння ближньому вимагає терпеливості і жертвності. За словами Василя Великого, духовне життя полягає не тільки в тому, щоб їсти його солодощі і втіхи, але передусім у тому, щоб благородно терпіти їхню відсутність і дякувати Господу. Страждання для добре приготованих є ніби зміцнююча їжа і вправа в боротьбі, що наближають подвижника до батьківської слави, – «нас обмовляють, а ми благословляємо; нас гонять, а ми терпимо; нас ганьблять, а ми з любов'ю відзиваємося» (1 Кор 4,12–13)²³⁹. Тому, коли ми виконуємо заповіді Господні або творимо щось в Його ім'я, то, хоч би це супроводжувалося для нас стражданнями, ми повинні радіти, бо творимо це на славу Божу²⁴⁰.

Таким чином, терпіння і скорботи є невід'ємною частиною духовного життя і порятунку людини. Все життя праведника сповнене труднощів; це шлях тісний і скорботний. Навіть Сам Господь, який не сотворив гріха, терпів багато і страждав. Він зносив наклепи юдеїв, а насамкінець прийняв хрест за тих, хто розіп'яли Його. Тому всі християни повинні підкоритися Божій волі і терпеливо приймати все, що Він пошле. Адже, – настановляє Василій Великий, – беручи за приклад терпеливість праведників, ми зобов'язані виконувати наказане нам служіння Господу і бути готовими на все для блага Церкви і для спасіння душ, за що Господь нам, вірним і мудрим будівельникам, приготував нагороду²⁴¹.

У труднощах народжується велика християнська чеснота – терпеливість, а ще – на практиці проявляється істинність нашої любові до Бога. «Вашим стражданням ви спасете душі ваші», – навчає Спаситель (Лк 21,19). І саме в скорботах, за словами святителя, випробовується воля людини. Бог відвертає Своє обличчя, коли той, хто зазнає спокус, перебуває в скрутних обставин, але

²³⁸ Єроніма. *Святий Василій Великий. Життя і твори*, 38.

²³⁹ Рейзмир. *Учення святителя Василя Великого о духовном совершенствовании*, 57.

²⁴⁰ Рункевич. *О добродетелях и подвигах по творениям святого Василя Великого*. Розділ *Радость о Господе*.

²⁴¹ Рейзмир. *Учение святителя Василя Великого о духовном совершенствовании*, 57.

лише для того, щоб зміцнилася «фортеця» подвижника²⁴². Скорботи, які за волею Господа відвідують нас, відвідують рабів Божих не даремно, але для виявлення на практиці істинної любові до Бога, який нас створив²⁴³.

Скорботи, перенесені з терпеливістю, приносять велику користь у духовному житті християнина, вони заповнюють нестачу нашого духовного діяння, а найголовніше значення їх полягає в тому, що завдяки ним очищаються людські пристрасті та гріхи²⁴⁴. Тож, будучи у скрутних обставинах, християнин не повинен падати духом і лякатися, а надіятися на Бога та бути сміливим, тому що з ним Господь, який зміцнює та дає силу зносити труднощі, з ним і Дух Святий, що навчає, як відповідати у потрібний момент²⁴⁵.

Гаряча любов до ближнього спонукала Василя Великого здійснювати служіння з радістю. Апостол Павло заповідав завжди радіти, постійно молитися і за все дякувати Богу, який через кожен подію нашого життя намагається піднести наші душі з землі на висоту і ввести в небесну обитель. Заклик апостола завжди радіти стосується не всіх, але тих, хто подібний на нього, хто не живе за плоттю, а за духом і має життя в собі. Саме спілкування з Творцем змушує нас повністю забути про те, що стосується плоті. Якщо, згідно з апостольським словом, ми вбили або приборкали наші «земні члени» (Кол 3,5), то «увесь час носимо в тілі мертвоту Ісуса, щоб і життя в Ісуса було явним у нашій смертній тілі» (2 Кор 4,10), тому удари та рани, завдані вбитому тілу, уже не досягають душі. У цьому стані навіть безчестя, втрата та смерть сусідів не в змозі вивести душу з її піднесеного настрою. Загалом, душа, пройнята любов'ю до Творця, яка скуштувала неземну радість і красу, не втратить свого радісного настрою від будь-яких плотських страждань. Навпаки, те, що здається смутком для інших, лише зміцнить її радісний настрій. Таким був апостол Павло, який часто перебував у фізичних та тілесних утисках: «у великій терпеливості, скорботах, у нуждах, у тіснотах, у нестатках, у холоді й наготі» (2 Кор 6,4; 12,10; 11,27), однак

²⁴² Симфонія по творенням святителя Василя Великого, 401.

²⁴³ Рейзмир. Учення святителя Василя Великого о духовном совершенствовании, 58–59.

²⁴⁴ Так само, 59.

²⁴⁵ Так само, 60.

не втрачав радості духа. У таких обставинах інші сумують і відмовляються від життя, апостол же радіє в цих утисках та закликає нас до життя за Євангелієм²⁴⁶.

Василій Великий вчить, що дуже важливо знати мету радості. Часто нею є усвідомлення Божої присутності і Його любові. Ми з небуття приведені в буття, створені за образом Творця, наділені щедро Його дарами в нас і довкола нас. Ретельно вивчаючи красу природи, за нею, як за деякими давніми письменами, розуміємо великий Божий промисел і Божу премудрість. Глибоку правдиву радість дає також служіння ближньому як діяльна відповідь людини на безмежну Божу любов, завдяки якій ми звільнені кров'ю Єдинородного Сина від безчесного рабства, запевнені надією воскресіння, майбутніми насолодами ангельськими благами, Царством на небесах, – загалом, обітницями, що перевершують силу розуміння і слова²⁴⁷.

Отже, служіння ближньому – це діяльна відповідь на Божу любов і практичний аспект аскетизму, який має головну мету: поєднати людину з Творцем. Служіння супроводжується працею, яка є інструментом для задоволення потреб ближнього і засобом для вправлення в чеснотах. Духовне життя християнина – аскета потребує терпеливості. Святитель вчить, що перенесені скорботи очищають людські пристрасті, тому християнину необхідно звертати свій погляд до Бога, щоб отримати ласку витривалості і не впасти в спокуси. В основі служіння в повноті закладена і виявлена заповідь любові, тож коли ми любимо Бога всім нашим серцем, то здатні служити іншій особі жертовно і з радістю, а надія воскресіння слугуватиме нам вінцем нагороди наприкінці життєвого аскетичного подвигу.

²⁴⁶ Рункевич. *О добродетелях и подвигах по творениям святого Василия Великого*. Розділ *Радость о Господе*.

²⁴⁷ *Симфония по творениям святителя Василия Великого*, 361.

ВИСНОВКИ

Отже, як показує наведене дослідження, здійснене на основі аналізу праць святого Василія Великого, християнська аскеза разом із Божою благодаттю має вагоме значення для духовного життя християнина. Реалізована у формі самопожертви, вона постає дієвим засобом боротьби з пристрастями й гріховними нахилами, вагомою поміччю на шляху духовного вдосконалення, завдяки чому стає можливим повернути собі первісний Божий образ, притаманний душі до гріхопадіння.

Сутнісною цінністю дослідження є актуалізація в реаліях сучасного світу християнських ідеалів жертвовності, поміркованості, братньої любові та служіння ближнім, що оригінально висвітлені в аскетичних творах Василія Великого. У цьому аспекті невичерпним джерелом духовно-філософських смислів постає богословська спадщина святителя, зокрема його вчення про природу людини, про подолання гріхів та практикування чеснот, про «царський» духовний шлях аскези, внутрішньої свободи, діяльної любові Бога та ближнього.

У першому розділі магістерської праці в контексті вчення Василія Великого розкрито важливе значення аскези в житті людини. Наголошено, що саме ця духовна практика із співдією Божої благодаті дає змогу відновити втрачений після гріхопадіння Божий образ. Згідно з думкою Василія Великого, гріх втягнув в душу пристрасті та пожадливість, зіпсувавши її первозданну красу. Обдарована від народження вільною волею, людина не вміє користуватися нею, а, навпаки, легко піддається пристрастям і, як наслідок, може вчинити гріх, що за своєю природою є бунтом і непослухом супроти Творця. Щоб навчити розум опановувати пристрасті, особі необхідно знати та усвідомлювати власні гріховні нахили. Адже покликання людини – панувати над сотвореними силами природи, перед усім над тваринним началом у собі, тобто над пристрастями. Хоча у творах святителя не знаходимо їхньої чіткої класифікації, та, все ж, можемо виокремити основні з них. Застосовуючи метафоричну мову Біблії, богослов стверджує, що душа людини – це наче лабіринт, де знаходяться обжерливість, егоїзм

(самолюбство), докори, гнівливність, нестримність та безліч інших. Початковим і основним етапом їхнього подолання, на думку Василя Великого, постає їх виявлення, тобто самопізнання. «Пізнати себе, – резюмує святий, – найтрудніша справа», бо самолюбство вроджене людям, тож кожний із власної любові відступає від правдивого суду. Процес подолання пристрастей починається в умовах тиші, самозосередження та глибокої молитви, яка є основою духовного життя християнина. Тому той, хто прагне йти шляхом духовного вдосконалення, або аскетичного подвигу, повинен постійно перебувати в молитвах і чуванні над собою. Завдяки цьому він зможе утримувати в своїй душі Божественну благодать, яка допомагатиме долати пристрасті і йти дорогою спасіння. За словами Василя Великого, благодать завжди шукає нас, постійно стукає, щоб увійти в нашу душу і зробити її храмом Святого Духа. Людині необхідно тільки так налаштувати своє внутрішнє сприйняття, щоби не противитися і не відвертатися від благодаті, яка шукає її. На думку Отця Церкви, Святий Дух входить у серце після того, як душа подолає пристрасті тіла і досягне близькості взаємозв'язку з Богом після свого очищення, а цей стан стає можливим завдяки аскезі.

У другому розділі увиразнено погляди Василя Великого на аскетичне життя, розглянуто його вчення про аскезу. Прикметно, що цей спосіб духовного вдосконалення святий називав «шляхом Царя-переможця», бо йдучи ним, людина стає царем свого життя, здатною панувати над пристрастями і спокусами. По-друге, цей шлях можна назвати царським тому, що ним ішов сам Цар, Ісус Христос, коли прийняв на себе людське тіло. По-третє, – тому, що він (цей шлях) приводить всіх до Царя-Бога. Тож, завдання та сутність аскези, за вченням Василя Великого, полягає у відновленні живого союзу з Творцем.

Під засобами аскетизму богослов розумів сукупність благочестивих вправ, які через боротьбу духа з плоттю мають привести людину до моральної досконалості. Стриманість (поміркваність) і самоправність (або пильність духу) постають найголовнішими із них.

Осібнo розглянуто богословські основи християнського ідеалу для здійснення аскетичного подвигу, якими, за Василієм Великим, є віра, страх Божий, надія і любов. Згідно з ученням теолога, віра – це довіра до Божої любові. Через віру людина пізнає правду про Бога, входить у духовний світ, усвідомлює Божу велич, красу, доброту й любов та прагне довірити Йому все своє життя. Тому віра є основою аскези. Початком її Василій Великий вважає страх Господній, який є також початком премудрості. Страх може бути двох рівнів: 1) страх початковий, або «рабський», який наводить боязнь покарання за гріх і не затримується в душі при духовному вдосконаленні; 2) страх Божий, що оселяється в душі завдяки освячуючій дії благодаті, народжується з любові до Бога і перебуває в нерозривному союзі з нею. Іншим вагомим рушієм аскетичного подвигу, на думку Василія Великого, є надія, яка заохочує душу до поступу в чеснотах. У листах святитель зазначає, що підтримкою до ревнішого духовного життя має стати надія Христових обітниць. Саме вона є опорою в боротьбі зі спокусами, завдяки чому людина зростає у вірі й долає життєві перешкоди. Водночас головне місце у вченні Василія Великого про аскезу займає любов. Головне її завдання – оживляти духовне життя аскета, заохочувати його до практикування чеснот, а найголовніше – пробуджувати прагнення поєднання з Богом. Людина з любові до Бога понад силу намагається сповнити волю Божу з метою якнайбільше прославити Його. Отже, богословськими основами аскетичного подвигу постають чотири складові: віра, страх Божий, надія, любов.

У третьому розділі висвітлено та проаналізовано значення іншого різновиду аскези – самопожертви. Підкреслено, що вона є найвищим ступенем прояву любові і цілковитою протилежністю егоїзму, оскільки звільняє душу з гріховної зосередженості на потребах власного «я» і відкриває серце для безкорисливого служінням іншим. Згідно зі Святим Письмом, любов – це найвища чеснота. На любові до Бога і ближніх оснований весь Божий закон. Почуття любові до Господа є вродженим прагненням кожної людини. Водночас у щоденному житті воно проявляється у взаєминах з іншими. На думку Василія Великого, виявами цієї діяльної любові є співчуття, негнівливість, милостиня, лагідність, допомога

іншим в щоденних обов'язках – усе це складає духовне багатство християнина, за допомогою якого прямуємо шляхом досконалості.

Наголошено, що важливою складовою духовного життя і аскетичного подвигу є відречення від своєї волі і щораз більша згода з Божою волею. Яскравий приклад цього – заохочувана Василієм Великим практика духовного керівництва. Духовне життя людини потребує вмілого проводу, бо сама особа не може судити про себе безпомилково і правильно вдосконалюватися. Доручаючи себе досвідченому духовному наставнику через чесноти послуху та покори, християнин вручає себе Богові. За наявності такої духовної підтримки він може безпечно пройти тернистий шлях земного життя, досягнути духовної досконалості, спасти свою душу та сповнити Божу волю. Воднораз відречення від своєї волі – одна з найбільша жертв на шляху аскези.

Невід'ємною складовою аскетичного поступу є практична реалізація заповідей любові – служіння ближньому. У щоденному житті воно супроводжується жертвовною працею, яка слугує інструментом для потреб іншого і вправлення в чеснотах. Коли ми любимо Бога всім нашим серцем, – писав Василій Великий, – то здатні служити ближньому з радістю, зносити скорботи, які очищають серце від пристрастей і є невід'ємною умовою духовного життя і вічного спасіння. Життя праведника сповнене труднощів; це шлях «тісний і скорботний», але навіть Сам Господь, який не сотворив гріха, багато терпів і страждав, даючи нам найкращий взірець духовного подвигу.

Таким чином, на основі викладеного можна зробити висновок, що аскеза і самопожертва є тим шляхом, який людина переходить разом із Господом. За Василієм Великим, це процес навернення від гріховного життя до життя у світлі Божої благодаті, це праця та постійне вправлення в чеснотах, метою якої є повернути собі первісний Божий образ та його первозданну красу.

Результати проведеного дослідження можуть бути використані на практиці як матеріал для реколекційних наук для тих, хто бажають переіменити своє життя згідно з наукою Євангелія і духовного досвіду Отців Церкви.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Твори Василя Великого у перекладах

1. Saint Basil the Great. *Ascetical Works* = *Аскетичні Твори св. Василя Великого* / перекл. з грецьк. Шептицький А. Львів 1929.
2. Saint Basil the Great. *Ascetical Works* = *Аскетичні Твори св. отця нашого Василя Великого* / перекл. з грецьк. Шептицький А. Рим 1989.
3. Saint Basil the Great. *Ascetical Works. Letters* = *Святитель Василий Великий, Архиепископ Кесарии Каппадокийской. Творения. в двух томах. Аскетичны творения. Письма. Т. IV II: Полное собрание творений святых отцов Церкви и церковных писателей в русском переводе Аскетические творения. Письма. Москва 2009.*
4. Saint Basil the Great. *Moral– Ascetical Works* = *Василій Великий. Морально–аскетичні твори* / перекл. з давньогрецьк. Звонська Л. Львів 2007.
5. Saint Basil the Great. *Homiles* = *Василій Великий. Гомілії* / перекл. з давньогрецьк. Звонська Л. Львів 2006.
6. Saint Basil the Great. *Dogmatic–polemical Works. Exegetical Writings. Conversations* = *Святитель Василий Великий, Архиепископ Кесарии Каппадокийской. Творения. Том первый. Догматико– полемические творения. Экзегетические сочинения. Беседы. Т. III I: Полное собрание творений святых отцов Церкви и церковных писателей в русском переводе. Москва 2008.*
7. Saint Basil the Great. *Commentary on Isaiah* = *Творения иже во святых Отца нашего Василя Великого, Архиепископа Кесарии Каппадокийския. Толкование на пророку Исаию, ч.2, 4– те вид. (Свято– Троицкая Сергиева Лавра). Б.м. 1900.*
8. Saint Basil the Great. *Letters* = *Вибрані листи св. Василя Великого* / перекл. з грецьк. С. Фединяк. Нью– Йорк 1964.
9. Saint Basil the Great. *Letters* = *Василий Великий, свт. Письмо 215. Против Евстафия Севастийского // Электронная Библиотека Одинцовского Благочиния odinblago.ru (25.10.2022).*
10. Saint Basil the Great. *Regulae morales* = *Василій Великий. Перелік моральних правил // Християнський портал truechristianity.info (16.10.2022).*

11. Saint Basil the Great. *Sermo asceticus XI* = Василій Великий. *Слово про подвижництво і заохочений до зречення під світу і про духовну досконалість* // Християнський портал truechristianity.info (16.11.2022).
12. Saint Basil the Great. *Sermo 13 (de ascetica disciplina)* = Свт. Василій Великий. *4-а аскетична бесіда* // ІСІХІЯ isykhiya.blogspot.com (18.08.2022).
13. Saint Basil the Great. *Commentary on the Prophet Isaiah* = Святитель Василий Великий. *Толкование на пророка Исаию* // Вера православная verapravoslavna.ru (02.12.2022).
14. Saint Basil the Great. *De creatione hominis* = Василий Великий. *Беседы на Шестоднев* // Православный портал «Азбука веры» www.azbyka.ru (20.09.2022).
15. Saint Basil the Great. *Quod Deus non est auctor malorum* = Василій Великий. *Про те, що Бог не є винуватцем зла* // Християнський портал truechristianity.info (01.10.2022).
16. Saint Basil the Great. *Monastery statut.* = Василій Великий. *Устав монастиря* // Християнський портал truechristianity.info (16.11.2022).
17. Saint Basil the Great. *Regulae fusius tractatae* = Василій Великий. *Моральні правило ґрунтовно* // Християнський портал truechristianity.info (16.10.2022).
18. Saint Basil the Great. *Regulae brevis tractatae* = Василій Великий. *Моральні правило стисло – Василій Великий. розд. Ґрунтовно викладені правила у запитаннях і відповідях. Запитання 16. Відповідь п.1* // Християнський портал truechristianity.info (16.10.2022).

Інші джерела

1. *Жизнь Святого Василия Великого, архиепископа Кесарии Каппадокийской, и его пастырская деятельность.* Санктпетербург 1873.
2. *Полный годичный круг кратких поучений, составленных на каждый день года.* Т. II. / упоряд. Дьяченко Г. Москва 1896.
3. *Симфония по творениям святителя Василия Великого.* Москва 2008.
4. Шпідлік Томаш – Гаргано Іночензо. *Духовність грецьких і східних отців / перекл. з італ. Приріз Я– Паранько З.* Львів 2006.
5. Шпідлік Томаш. *Духовність християнського Сходу.* Львів 1999.
6. Charles Augrain. *Послух / Послушність* // Ксав'є Леон– Дюфура та інші. (ред) *Словник Біблійного Богослов'я.* Б.м. 2014, 612– 614.

Допоміжна література

Монографії

1. Батрух С. *Модель християнського життя у творах св. Василя*. Львів 2007.
2. Єроніма Роман. *Святий Василій Великий. Життя і твори*, 2-ге вид. Жовква 2010.
3. Пекар Атанасій. *Досконалий християнин. Чернечий ідеал св. Василя Великого*. Львів 2005.
4. Катрій Юліан. *Перлини Східних Отців*. Нью-Йорк–Рим 1987.
5. Рейзмир Илия. *Учение святителя Василия Великого о духовном совершенствовании*, 2-ое, изд. Б.м. 2010.
6. Скурат К. *Наставления великих Учителей Церкви*. Яхрома 2008.
7. Morison Eliot. *St. Basil and His Rule*. London 1912.

Інтернет–видання

1. Борис Ю. *Святі Отці про чесноти* // Київська Православна Богословська Академія kрba.edu.ua (02.11.2022).
2. Гаврилів М. *Молитва у правилах, вченні та житті св.Василія Великого*. // Український Католицький часопис «Місіонар» misionar.in.ua (02.12.2022).
3. Дионисий (Шленов). *Учение св.Василия Великого о воздержании*. 02 листопада 2009 // Научный Богословский портал bogoslov.ru (03.12.2022)
4. Калита В. *Не нехтуй чудом, закладеним в тобі*. 15 червня 2022 // Католицький суспільно–релігійний сайт credo.pro (11.11.2022).
5. П.П. *Что такое аскетизм?* // Православный портал «Азбука веры» azbyka.ru (19.09.2022).
6. Рункевич С. *О добродетелях и подвигах по творениям святого Василия Великого* // Православный портал «Азбука веры» www.azbyka.ru (01.12.2022).
7. Смирнов П. *Суцність зла по учению св. Василия Великого* // Православный портал «Азбука веры» azbyka.ru (18.09.2022).
8. Сміх В. *Значення аскези в духовному житті людини*. // Київська Православна Богословська Академія kрba.edu.ua (02.11.2022).
9. Федун А. *Вчення про образ Божий в людині на основі «Аскетичних бесід» св.Василія Великого* // DDS: Дрогобицька Духовна Семінарія dds.edu.ua (01.12.2022).

10. Ярема Марія. *Що таке «аскеза»? Які є головні гріхи та як з ними боротися? Якими чеснотами долаються пристрасті?* // Патріарша Катехетична Комісія st.ugcc.ua (25.09.2022).
11. «Гляди! Уважай на себе!» (Втр.15,9) – наука св. Василя Великого (2). 5 квітня 2017 // Провінція святого Миколая. *Василіянський чин святого Йосафата в Україні* osbm.org.ua (01.12.2022).
12. *Навернення – початковий етап християнського життя.* 6 жовтня 2013 // Провінція святого Миколая. *Василіянський чин святого Йосафата в Україні* osbm.org.ua (18.10.2022).
13. «Покликання до подвижництва» – св. Василій Великий 09 вересня 2017 // Провінція святого Миколая. *Василіянський чин святого Йосафата в Україні* osbm.org.ua (01.11.2022).
14. *Пресвята Тройця – джерело монашої ідентичності* 08 серпня 2019 // Провінція святого Миколая. *Василіянський чин святого Йосафата в Україні* osbm.org.ua (15.12.2022).
15. *Святий Василій Великий* // KTDS: Київська Трьохсвятительська Духовна Семінарія ktds.org.ua (01.12.2022).
16. *Святі таїнства хрещення і миропомазання* 25 травня 2015 // Провінція святого Миколая. *Василіянський чин святого Йосафата в Україні* osbm.org.ua (1.12.2022).
17. *Чеснота віри в духовному житті.* 28 жовтня 2013 // Провінція святого Миколая. *Василіянський чин святого Йосафата в Україні* osbm.org.ua (1.12.2022).
18. *Чеснота надії в духовному житті.* 04 березня 2014 // Провінція святого Миколая. *Василіянський чин святого Йосафата в Україні* osbm.org.ua (1.12.2022).

Святе Письмо та Документи Церкви

1. Святе Письмо Старого і Нового Завіту / перекл. Іван Хоменко. Рим–Торонто 1991.
2. Синод єпископів УГКЦ. *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*. Львів 2012.